

zuse

Tipoldefar og Øresundstolden

Kirkebidrag og kirkeskat

Udviklingen fra lokale kirkelige skatter til moderne kirkeskat

Et langt liv i Toldvæsenet

Indkaldelse til generalforsamling

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad
for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977.

Bestyrelsens medlemmer er:

Direktør for SKAT Jesper Rønnow Simonsen (formand), København.

Forlagschef, mag. art. Henrik Fode (næstformand), Aarhus.

Specialkonsulent Gunnar Jakobsen (sekretær), Birkerød.

Museumsinspektør Hans Munk Pedersen (redaktør), Frederikshavn.

Underdirektør Søren Vigilius Christensen, Aarhus.

Kommitteret Ole Kjær, Chefkonsulent Anders Bech Christensen,
Museumsformidler Tora Ribers, og VAT Manager Britt Nielsen, København.

Medlemsskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til
Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø,
telefon 72 37 03 44 eller på www.zise.dk.

Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkeltmedlemmer,
500 kr. for institutioner og firmaer.

Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr.

Zise udkommer tre gange årligt, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til redaktøren,
Hans Munk Pedersen [hmu@kystmuseet.dk]
eller til sekretæren, Gunnar Jakobsen [gj.ccta@post.tele.dk]
Lyngholmen 5, 3460 Birkerød
telefon 38 86 11 51

www.zise.dk
ISSN 001 05-8355 - Tryk: Merco Print

Forsideillustration: Vekselerfirmaet Ruben Henriques domicil på Amagertorv 6 i København, malet af sønnen Sally Henriques. Læs om firmaets forbindelse til Øresunds Toldkammer i Helsingør i Kristian Hvidts artikel i dette nummer af Zise.

Indledning

af Hans Munk Pedersen

Det har tidligere i Zise været beskrevet, hvordan de verdslige lokalskatter udviklede sig gennem 1700- og 1800-tallet, og nu følger Claus Rafner op med en grundig og indsigtfuld artikel om kirkebidrag og kirkeskat på lokalt niveau. Første del af artiklen bringes i dette nummer. Vi fortsætter rækken af erindringsartikler med Henning Olesens beretning om et langt arbejdsliv i Toldvæsenet. Her er der også tale om en føljeton, hvor han i første del bringer os tilbage til 1958, hvor han startede sin karriere. I disse tider med udflytning af statslige arbejdspladser til provinsen, er det bemærkelsesværdigt, at en toldembedsmand i 1960'erne som

en helt naturlig ting lod sig flytte fra Silkeborg til Århus, fra Århus til Samsø, og fra Samsø til Rødby. Hvor Henning Olesen ellers kom til at gøre tjeneste vil blive afsløret i de næste numre af Zise. Med Kristian Hvidts artikel om sin tipoldefar Ruben Henriques får vi et indblik i, hvordan det velkendte vekselererfirma i begyndelsen af 1800-tallet havde forretninger med Øresunds Toldkammer i Helsingør.

Find også i dette nummer en efterlysning af ildsjæle, som kunne tænke sig at deltage i digitaliseringen af Øresundstoldens regnskaber.

Tipoldefar og Øresundstolden

af Kristian Hvidt

En bog om et gammelt vekselrerfirma, R. Henriques jr., udkommer om nogen tid på Forlaget Vandkunsten. I den skildrer jeg firmaet, der blev grundlagt i 1801 og blomstrede i fem generationer i København indtil 1992. Blandt andet forsøger jeg at beskrive, hvordan vekselrere – et nu afskaffet erhverv – drev deres forretning i 1800-tallet som formidlere af kreditsystemet i årene, inden de private banker overtog markedet.

Ruben Henriques. Portrættet er malet af Rubens søn Sally Henriques.

Jeg vover mig ind i Zises spalter med et lille stykke toldhistorie, der vistnok medvirkede til vekselrerfirmaets for-

nemme position på pengemarkedet. Min forfader Ruben Henriques junior, søn af forstanderen for den jødiske menighed i Göteborg, flyttede i 1801 til København (få uger før slaget på Rheden) og dannede vekselrerfirmaet med kontor i det fornemme renæssancehus på Amagertorv 6.

Omsætningen bestod i handel med guld og sølv i barrer, køb og salg af rav og kostbare ædelstene og - selvfølgelig - vekslning af fremmed mønt - ordet valuta brugtes ikke førend efter 1900. Dertil kom køb og salg af veksler og obligationer. Ruben var en from og fåmælt mand, som efterlod sig meget få udsagn om sig selv og sin virksomhed. Han var travlt optaget af forretningen, men måtte også tage sig af sin usædvanlig store familie: Han havde med to hustruer 18 børn, hvoraf de 16 levede længe.

Der var mange vekselrerfirmaer i København dengang, men Ruben Henriques fik i løbet af de første årtier en fremstående position inden for køb og salg af fremmed mønt. Hans søn Aron, der siden fulgte ham som ejer af firmaet, fortalte hvorfor:

”Min far tog i sin ungdom to gange om ugen med diligencen til Helsingør, forsynet med en vadsæk, der hos vekselrer Nathansen blev fyldt med udenlandske mønter, som stammede fra Øresundstolden. Ved sin ankomst til Helsingør tog Nathansen imod ham, fulgte ham hjem til sit kontor, drejede nøglen om i døren og afgjorde forretningerne med ham. Derpå fulgte han far igen til diligencen, af frygt for,

at konkurrenter skulle få fat i "gulfuglen". På den måde fik far aldrig set Helsingør, før Sundtolden blev ophævet."

Nej, Ruben, der døde 1846, havde skam ikke tid til byvandring i Helsingør. Til gengæld gjorde han sikkert hver gang en god forretning, umagen værd, skønt vejen var lang.

Det tog formodentlig ca. fem timer hver vej at tilbagelægge de 44 km fra København med postvognen ad en sandt Strandvej til Helsingør. Når han ulejlignede sig derop hele to gange om ugen, må udbyttet i klingende mønt have fyldt og vejet en del i hans vadsæk. På vejen derop havde han danske rigsdaler med i tasken, formodentlig i sedler, der ikke tyngede så stærkt, men havde en lavere kurs end rigsdalermønterne.

Ruben Henriques vekslererfirma havde et standsmæssigt domicil i denne ejendom på Amagervej 6. Udsnit af maleri, som kan ses ubeskåret på forsiden af Zise.

Hr. Nathansen, som Ruben handlede med, var ikke hvem som helst. Joseph Samuel Nathanson havde sit kontor på hjørnet af Stengade og Bjergegade og var fra 1820'erne ved at oparbejde en stor forretning.

Martinus Galschiøtt skriver om ham, at han havde sin races virketrang og lyst til at være med i alt. Senere i sit liv - han døde 1866 - blev han rigtig rig. Ikke af forretningen med Ruben, men ved at vinde den store præmie i et tysk lotteri. For den købte han det lille fine Marienlyst Slot uden for byen og gjorde det til et celebret badeetablisement.

Men før den tid levede vekslerer Nathanson af forretninger med Øresundstolden, de danske kongers herlige "gulfugl" gennem næsten fem århundreder. Om dens historie har Told- og Skattehistorisk Selskab i 2010 udgivet det store værk "Tolden i Sundet". Det handler især om tiden før 1700, men det fremgår af tabellen s. 170, at der i 1820'erne hvert år kom ca. 12.000 skibe forbi Helsingør og betalte told, det vil sige et gennemsnit hver dag året rundt på 35 skibe.

I praksis lagde skibene sig til anker i læ af Kronborg (byen havde endnu ingen havn) og kaptajnen blev roet ind til land og medbragte et konnossement over lastens vareindhold og en sum penge til at betale tolden. Tariffen var fra gammel tid officielt 1% af lastens værdi, højere for luksusprodukter som kaffe, men selve toldsatsen i penge blev fastsat af Øresunds Toldkammer og regeringen i København og efter den vekselkurs på fremmed mønt, de bestemte, en vigtig side af dansk udenrigspolitik.

Ifølge de tabeller over Øresundstolden, der blev offentliggjort for ca. 100 år siden af historikeren Nina Bang (Dan-

marks første kvindelige minister), indkom der 1820-29 hvert år rundt regnet 800.000 rigsdaler (et megabeløb, svarende omtrent til halvdelen af statens samlede skatteindtægter) og desuden årligt omkring 175 såkaldte rosenobler, en ren guldmønt med 7,75 gram guld, "hård valuta", der siden 1600-tallet kunne anvendes som betaling. De kostbare gamle rosenobel-mønter, der ifølge Jørgen Steen Jensen ikke var blevet udmøntet siden 1600-tallet, blev afregnet særskilt - dem fik Nathanson ikke lov at veksle - de skulle sendes særskilt til Rentekammeret, den tids finansministerium.

Den værdifulde engelske rosenobel var en ren guldmønt, der vejede 7,75 g. Den havde sit navn efter den hvide rose, der var placeret på skibssiden.

Nina Bangs opgørelser er baseret på de regnskaber, som tolderne i den smukke toldkammerbygning aflagde. De er opgjort i danske rigsdaler og de få kostbare rosenobler. Men det er jo næppe sandsynligt, at kaptajner fra fjerne lande medbragte dansk valuta. Der var brug for et folkefærd, der kunne formidle toldbehandling. Det var de såkaldte klare-re-re, private skibsmæglere, der boede i Helsingør for at repræsentere skibenes udenlandske rederier og altså klarerede

ladningen. Og J.S. Nathanson, der tog sig så elskværdigt af Ruben, var så formodentlig byens eneste vekselerer, der hjalp klarererne med at slippe af med den store mængde udenlandske mønter.

Bogen om "Tolden i Sundet" redegør udførligt (s. 67f og s. 400) for den udviklede forretningsgang ved fortoldningen i 1600-tallet. Men i 1800-tallet var proceduren blevet betydeligt simplere: Når kaptajnen lod sig ro ind til Helsingør, opsøgte han "sin" lokale klarer i byen, der var fortrolig med hans skib og med toldsatserne og de tilhørende gebyrer, sportler, translatørpenge mm.

Han udregnede tolden på grundlag af kaptajnens papirer og modtog afgiften af kaptajnen i hans møntsort for senere samme dag at betale et tilsvarende beløb i danske rigsdaler til toldkammeret og få udleveret det såkaldte toldpas til skibets videre rejse. For de større rederier kunne det omvendt være, at det var klareren, der lod sig ro ud til skibet og beså lasten. Mange af dem opnåede at få en næsten officiel status, så de blev en slags ansvarlige for lastelisternes rigtighed.

Toldkammeret behøvede da kun i ekstreme tilfælde at sende en såkaldt visitør ud på Øresunds bølger og kontrollere skibets lastrum. De kaptajner, der kom fra fjerne lande uden kontakt til nogen agent i byen, gik direkte til toldkammeret og betalte kontant. I øvrigt havde en del klarerere også en biindtægt ved at sælge proviant til skibene.

Klarererne tjente hovedsageligt deres penge ved at afkræve skipperen en procentdel af den klarerede Øresundstold, og Nathanson fik formodentlig tilsvarende sin profit ved at sælge mønter fra 20-30 lande i verden til en gunstig vekselkurs til unge Ruben Henriques. Det krævede meget stor erfaring at holde rede på alle de forskellige møntsorter og deres værdi - pengesedler havde endnu langtfra erstattet mønter, der heller ikke altid havde en værdi, der svarede til metalindholdet i dem. Desuden var det danske pengevæsen vaklende efter statsbankerotten 1813 - der var således meget forskellig kurs på danske rigsdalersedler og mønter. I 1833 udkom dog et meget værdifuldt hjælpemiddel for vekslerere: "Vollständiges Handbuch der Münz- Bank- und Wechsel-Verhältnisse aller Länder" af Christian Robach, direktør i den såkaldte "Handels- og Lehranstalt" i Erfurt. Den var formodentlig baseret på tidligere håndbøger.

Når det konstateres, at der lagde omkring 35 skibe ind til Helsingør hver dag i 1820'erne, dækker det over store variationer, ikke alene efter årstiderne, men også efter vindretningerne. Med blæst nordfra kunne en vrimmel af skibe f.eks. ligge stille i dage, ja uger, indtil vinden vendte, og sejl kunne bære skibene forbi den stærke modstrøm ud for Kronborg. På de store vindstille sommerdage må Helsingør og gaderne omkring told-

kammeret have været en sand myretue. Selve klareringen, udregning efter toldens bestanddele af varearter opregnet i de indviklede tariffer tog lang tid. Toldbehandlingens sinkede skibene én, til tider to, af de kostbare sejldage.

Øresunds Toldkammer ses her på en skydeskive fra Helsingør Kongelig Privilegerede Skydeselskab 1832.

Og jævnligt måtte toldklarererne så tage vejen op til Stengade med deres poser med mønter og sedler fra et ukendt antal fremmede lande og veksle dem til danske rigsdaler. Man kan omtrent regne sig til, hvor mange fremmede mønter, målt i rigsdaler, der landede i Ruben Henriques vadsæk efter hvert besøg. Ifølge de bevarede toldregnskaber (Tolden i Sundet s.170) betalte skibene i gennemsnit hver 70 rdl. i Øresundstold, så der hver dag fra de 35 indgåede skibe indgik 2.450 rigsdaler, der hovedsageligt var blevet vekslet af en klarerer fra et ukendt antal fremmede møntsorter. Ifølge P. Thestrup: Mark og skilling, s. 36 var en arbejders dagløn i 1820 32 skilling dvs. en tredjedel rigsdaler. Hr. Nathanson og skibsklarererne

blev ikke fattigere af deres erhverv. Det kan man få syn for i den smukke skibsklarerergård i Strandgade 91, der står endnu i dag, nyrestaureret som museum for Øresundstolden.

Meget tyder altså på, at Ruben Henriques en tid lang havde eneret på Øresundstoldens arbitragehandel. For at holde trit med toldklarernes behov for rigsdaler til toldkammeret, måtte han rejse til Helsingør to gange om ugen og måtte

sikkert have hjælp til at bære vadsækken, når Joseph Samuel Nathanson om eftermiddagen ledsagede ham til diligencen tilbage til København. De to trosfæller bidrog begge med fordel til at vedligeholde en primitiv fødekæde i dansk kreditvæsen - for Ruben Henriques bidrog det til, at han i 1820'erne står opført som en af de 100 mest velhavende skatteydere i København.

Kirkebidrag og kirkeskat

- udviklingen fra lokale kirkelige skatter til moderne kirkeskat

1. del

af *Claus Rafner*

Indledning

Folkekirken og de kirkelige opgaver blev i ældre tid finansieret ved en bred vifte af midler, hvortil hørte lokale skatter, ganske som der også fandtes lokale skatter til verdslige opgaver. I tidligere artikler er det beskrevet,¹ hvordan systemet af lokale skatter til verdslige formål udbyggedes fra 1700-tallet, og hvordan der i løbet af 1800-tallet fulgte en sammenlægning af skatter og en forenkling af skattestrukturen. I sammenhæng hermed etableredes et kommunalt system bestående af købstadskommuner, sognekommuner og amtskommuner, og der tilknyttedes en administrativ og politisk struktur. Samtidig blev grænsen mellem det gejstlige og det verdslige forrykket og skarpere afgrænset. Forhold, som tidligere var nært knyttet til kirken, såsom skolevæsen og fattigvæsen, blev i 1800-tallet i stigende grad verdsliggjort og lagt under den kommunale struktur.

Folkekirkens økonomiske forhold udviklede sig også. Et af de ældre vendepunkter i denne udvikling var reformationen, som økonomisk havde den konsekvens, at kongemagten overtog bispe- og klostergodset samt bispens andel af tienden, som herefter kaldtes for kongetiende. I 1600-tallet, specielt efter enevældens indførelse 1660, begyndte kon-

gemagten atter at gribe ind i den kirkelige økonomi, både gennem salg af kirketiender og kirkegods, samt gennem øget tilsyn, især med kirkernes regnskaber. På skatteområdet begyndte ændringerne at optræde i 1800-tallet. Pligtarbejde og naturalieydelser til folkekirken afløstes af pengeydelser, og der opstod nye kirkelige opgaver, som skulle finansieres. Udviklingen kulminerede i begyndelsen af 1900-tallet, hvor tienderne og de personlige ydelser til præsten afskaffedes, og hvor skattefinansieringen samledes i en enkelt kirkeskat. Et tydeligt lokalt islæt bibeholdtes, men samtidig åbnede man fra 1922 op for en vis udligning af folkekirkens udgifter mellem de forskellige egne af Danmark, hvorved kirkeskatten både fik et lokalt element og et landsdækkende element.

På det organisatoriske område fandt ligeledes en udvikling sted inden for folkekirken. Siden reformationen i 1536 har kirken i Danmark været underlagt staten, og de underordnede niveauer har bestået af stiftet med biskop, provstiet med provst samt sognet eller pastoratet med sognepræst. Til denne struktur føjedes i nyere tid lokale kirkepolitiske organer, først menighedsråd på sogneniveau, og i 1922 tillige et udvalg med menighedsrådsvalgte medlemmer på provstiniveau,

hvorved det moderne demokratiske element også fik indflydelse på de nederste trin af det kirkelige hierarki. Senere fik også stiftsniveauet et organ med menighedsrådsvalgte medlemmer.

Der er således inden for folkekirken paralleller til udviklingen på det verdslige kommunale område, selv om udviklingen af kirkeskatten havde en anden baggrund, ligesom det tilknyttede administrative apparat var af en anden karakter.

Et vigtigt trin i udviklingen var den lovning, som blev vedtaget under de nye politiske forhold efter systemskiftet i 1901. Det drejer sig om love udstedt 15.5.1903, i øvrigt samtidig med de love, der omlagde skattesystemet med hensyn til både statslige og kommunale skatter. Lovene vedrørende folkekirken indebar blandt andet, at tiender blev afskaffet gennem tvangsafløsning, og at man indledte et forsøg med menighedsråd som led i demokratiseringen. En anden central plads i udviklingen indtager den lovreform, som fandt sted i 1922, idet man efter genforeningen med de sønderjyske landsdele ønskede en ny samlet lovgivning om folkekirken. Lovreformen resulterede i et helt sæt af nye kirkelove, alle udstedt 30.6.1922, hvoraf de vigtigste i økonomisk sammenhæng er folkekirkens lønningslov, menighedsrådsloven, kirkebestyrelsesloven samt loven om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde.

Folkekirkens udgifter er især knyttet til to forhold. For det første drift og vedligeholdelse af kirkerne, og for det andet aflønning af præster og andet kirkeligt personale. Hovedvægten i denne artikel vil ligge på det første forhold, finansieringen af kirkernes drift og vedligeholdelse, som følges i et skattehistorisk perspektiv fra slutningen af 1500-tallet og frem til

lovreformen i 1922. Artiklen vil afslutningsvis behandle overgangen til den moderne kirkeskat, der med lovreformen kom til at danne grundlaget for medfinansieringen af såvel kirkernes drift og vedligeholdelse som aflønning af folkekirkens ansatte.

Kirkernes traditionelle indtægter

Den moderne kirkeskat udspringer af behovet for at finansiere underskud, når de traditionelle indtægter ikke slår til. Det gælder både med hensyn til aflønning af folkekirkens ansatte og med hensyn til drift og vedligeholdelse af den enkelte kirke med tilhørende kirkegård. Til sidstnævnte udgiftsområde var fra gammel tid henlagt en række indtægter, som i tiden efter reformationen omfattede følgende poster:

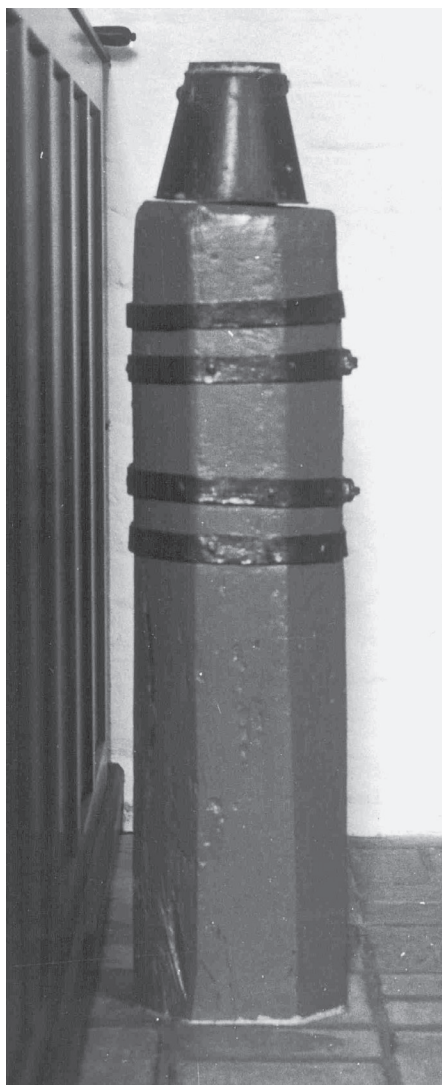
1. Årlig kirketiende.
2. Skatter i form af penge eller pligtarbejde ydet af menigheden efter behov.
3. Brugsafgifter i form af gravstedsbetaling, klokkepenge, stolestadepenge m.v.
4. Afkast af tillagt jordegods og andre skænkede midler, lejeindtægt af kirkelade m.v.
5. Kirkens eventuelle anpart af tavlepenge og andre indsamlede midler.

Af indtægterne skulle først og fremmest kirkens bygninger og inventar samt kirkegården vedligeholdes. Af andre ejendomme med vedligeholdelsespligt kan nævnes, at på landet kunne kirken have en tilhørende kirkelade til opbevaring af tiendekorn, og i købstæderne forekom det, at kirken finansierede latinskoler samt embedsboliger for gejstligheden.

Alle kirker havde desuden driftsudgifter, fortrinsvis til alterlys samt til nadverens vin og brød. Kirkernes regnskaber kunne også omfatte aflønning af organist, klokker og graver, hvilket især var udbredt i købstæderne, men det forekom også, at de aflønnedes af købstaden via købstadsregnskabet. Endelig var kirkerne pålagt, som det senere vil blive omtalt, forskellige administrative udgifter, hjælp til andre kirker samt enkelte skatter. Det må samtidig understreges, at langt fra alle indtægter og udgifter bogførtes som et pengebeløb i datidens kirkeregskab. Landgilden eller lejeafgiften af et jordstykke tilhørende kirken kunne eksempelvis bestå i, at vedkommende bonde direkte dækkede udgiften til vin og brød, vedligeholdt klokkestrengen eller på anden vis finansierede en udgiftspost.

Kirkernes ejerforhold og den lokale bestyrelse

Kirkernes rådighed over deres indtægter begrænsedes imidlertid af, at kongemagten lejlighedsvis greb ind og afhændede rettighederne til kirketienden og kirkegodset. Rettigheden til enkelte kirker var fra gammel tid udskilt på denne måde, men processen forstærkedes i 1600- og 1700-tallet i takt med, at staten fattedes penge. Med bortsalget af kirketienderne i et sogn fulgte almindeligvis også ejendomsretten til kirken og dens indtægter, dog med visse begrænsninger, idet kirkens faste formue ikke uden videre kunne afhændes. Begrebet *jus patronatus* (patronatsret) betegner de rettigheder, som ejeren af kirketienden opnåede. Resultatet var, at størsteparten af landsbykirkerne i Danmark kom i privat eje, oftest med en lokal godsejer som ejer, mens resten

De mønter, menigheden afleverede i kirkebøssen efter gudstjenesten, udgjorde kun en lille del af den økonomi, der omgav de danske kirker. Her ses kirkebøssen fra Aasted kirke i Nordjylland. (Foto: Nordjyllands Kystmuseum).

opfattedes som hørende til krongodset og dermed ejet af kongen. Desforuden kunne kongen tillægge privatpersoner

sådanne tiender som en benådning, eller de kunne tillægges embeder og institutioner som et driftstilskud, hvorved kirkerne i praksis blev sidestillet med de egentlige privatejede kirker. Kun ganske få landsbykirker i det godejerdomimerede kongerige beholdt selv rådigheden over deres indtægter. Derimod beholdt de fleste købstadskirker en selvejende status, og det samme gjaldt de bornholmske kirker samt størsteparten af de sønderjyske kirker.

Der var naturligvis en vis status forbundet med at være kirkeejer, ligesom det gav indflydelse på de lokale forhold. Ulempen ved jus patronatus var, at der medfulgte pligten til at dække forskellige udgifter til kirkens drift og vedligeholdelse. Men normalt kunne kirkeejeren høste et pænt overskud, når kirkens indtægter og udgifter blev gjort op, så det økonomiske incitament var fremtrædende. I øvrigt afkrævedes kirkeejeren intet regnskab for kirken.² Kun menighedens pligtarbejde til kirken skulle føres til protokols i perioden 1823-1860, og efter 1873 skulle der aflægges et særskilt regnskab for brændsel til opvarmning af kirken. Det var de to eneste udgifter, som kirkeejeren kunne vælte over på menigheden i tiden frem til lovreformen i 1922.³

Om de kirker, hvor tienden ikke afhændedes, var det ved reformationen bestemt, at den lokale bestyrelse af vedligeholdelse og drift lå hos to kirkeværger i hvert sogn under provstens tilsyn, hvortil kom et overtilsyn, som i begyndelsen lå hos stiftslenmanden. De pågældende kirker var underlagt regnskabspligt, idet der skulle aflægges et årligt kirkeregnskab over indtægter og udgifter samt aktiver og passiver. Kirkeværgerne stod for det praktiske, men med skrivelshjælp fra sognepræsten.

For denne hjælp modtog sognepræsten et mindre vederlag af kirken, nemlig en mark årligt,⁴ hvorimod kirkeværgerne modtog op til 2 rigsdaler årligt, afhængig af kirkens økonomi.⁵ Det forekom, at der blev aflagt et særskilt regnskab for hver af de to kirkeværger. I øvrigt optrådte der også kirkeværger ved kirker i privat eje, men de var da udnævnt af kirkeejeren, og i det omfang de aflagde regnskab, var det til privat brug for kirkeejeren.

I købstæderne indtog kirkeværgerne en knap så fremtrædende plads. Her udgjorde magistraten (borgmestre og rådmænd) den lokale kirkebestyrelse, fra 1700-tallet kaldet kirkeinspektionen, og den stod for aflæggelsen af kirkeregnskabet.⁶ I de mindre købstæder, hvor embederne som borgmester og rådmænd blev afskaffet ved købstadsreformen i 1682, indtrådte byfogeden i stedet i kirkeinspektionen, ifølge en bestemmelse fra 1683 tillige sammen med sognepræsten og kirkeværgerne.⁷ Denne bestemmelse om kirkeværgerne blev dog i praksis ikke fulgt overalt, og i de fleste købstæder optrådte kirkeværgerne derfor i et rent underordnet forhold til kirkeinspektionen.⁸ I slutningen af 1700-tallet kom sognepræsten også med i kirkeinspektionen i de større købstæder.⁹ I købstæderne udenfor København bestemtes det i 1837, at en borgerrepræsentant fra bystyret ligeledes skulle indtræde i kirkeinspektionen,¹⁰ og den kom herefter til at bestå af almindeligvis tre personer: sognepræsten, et byrådsmedlem samt en magistratsperson eller byfogeden. I København blev ordningen den, at kirkeinspektionen i hvert af byens sogne skulle bestå af sognepræsten, kirkeværgen og et medlem af borgerrepræsentationen.¹¹

På landet fulgte sideløbende med selv-

ejets udbredelse den udvikling, at de tiendepligtige bønder nogle steder købte sognets kirketiende i fællesskab. Kirken forblev formelt i privat eje, men bønderne slap for at yde kirketiende mod at de i fællesskab vedligeholdte kirken og dækkede dens driftsudgifter. Herom bestemtes det ved forordning af 13.11.1829, at bønderne skulle vælge en, to eller tre kirkeværger til at bestyre kirken, dog således, at provst og amtmand skulle godkende kirkeværgerne.

Den lokale kirkebestyrelse demokratiseredes yderligere i forbindelse med oprettelsen af menighedsråd med et flertal af valgte medlemmer, men udviklingen gik langsomt, for man var meget forsigtig med at give de nye menighedsråd større beføjelser. Regeringen opfordrede i 1856 til oprettelse af frivillige menighedsråd, der dog ikke fik indflydelse på kirkerne og kirkeregnskabet.¹² Heller ikke de obligatoriske menighedsråd, som i henhold til menighedsrådsloven af 1903 skulle fungere i en prøveperiode på 6 år (1.1.1904-31.12.1909), fik formelt en sådan kompetence.¹³ Men da man samtidig indledte en tvangsafløsning af kirketiender, hvorved landsbykirkerne blev selvejende, overtog menighedsrådet i praksis bestyrelsen af disse kirker. Fra centralt hold opfordrede man således til at danne et kirketilsyn bestående af sognepræsten og to andre menighedsrådsmedlemmer, ligesom menighedsrådet også burde udpege en kirkeværge eller kasserer til at varetage de daglige forretninger.¹⁴ Da den midlertidige menighedsrådsordning bortfaldt, fulgte nogle år, hvor man i stedet fra centralt hold overlod til sognerådet at udpege de to verdslige medlemmer af kirketilsynet.¹⁵

Da menighedsrådene ved lov genopret-

tedes fra 1.12.1912, fik de udtrykkeligt overdraget bestyrelsen af de selvejende landsbykirker.¹⁶ Ved en kirkebestyrelseslov af 1915 gik også bestyrelsen af købstadskirkerne over til menighedsrådet, og kirkeinspektionerne afskaffedes med virkning fra kirkeårets start (3.12.1916). Dog skulle et medlem af byrådet deltage i kirkebestyrelsen sammen med menighedsrådet, og tilsvarende bestemte loven, at et medlem af sognerådet skulle deltage i bestyrelsen af landsbykirkerne.¹⁷ Ved kirkelovsreformen i 1922 udelod man imidlertid de kommunale medlemmer, og bestyrelsen af de selvejende kirker blev overladt til menighedsrådet, bestående af dels folkevalgte, og dels den lokale kirkes præster.¹⁸

Kirketilsynet på provstiniveau

Et vist overordnet tilsyn med kirkerne og deres midler hvilede på provsten, der fungerede som instans på niveauet mellem sognepræst og biskop. Provsten skulle således årligt syne alle kirker i provstiet uanset ejerforhold. Det påhvilede ham desuden at attestere regnskaberne for de kirker, som ikke var i privat eje. For dette arbejde modtog han et vederlag af kirkerne, normalt en rigsdaler årligt.¹⁹ Den administrative inddeling i provstier fulgte i hovedsagen herredsinddelingen, men ved forordning af 5.12.1806 indførte man den rationalisering, at provstiet for fremtiden skulle følge den overordnede amtsinddeling efterhånden som embederne blev ledige. De nye amtsprovster lønnedes med 5 rigsdaler årligt af hver kirke i amtet, hvilket i 1812 ændredes til værdien af 12 tønne byg.²⁰ Arbejdsbyrden ved den nye ordning kom dog til at veje så tungt, at den gamle ordning med her-

redsprovster måtte genindføres i 1822, dog i en tillempet udgave, idet to eller flere mindre herreder kunne stå under en provst.²¹ Honoraret af hver kirke til de nye provsteembeder fastholdtes uændret, indtil beløbet i 1919 ændredes til 40 kr årligt af hver kirke.²² Provstens regnskabsopgaver overgik i 1922 til de nyoprettede provstiudvalg, hvert bestående af provst og to menighedsrådsvalgte medlemmer, men hans øvrige tilsynspligter bibeholdtes, ligesom han også beholdt honoraret på 40 kr.²³

Overtilsynet på stiftsniveau

På niveauet over provsterne befandt sig biskopperne, men de fik ved reformationen ingen større indflydelse på de lokale kirkers økonomi og regnskabsforhold. Det fik derimod stiftslensmændene, der udøvede et overtilsyn i kraft af, at de indtog hvervet som ”kirkens forsvar”. Som indehaver af forsvaret skulle de udnævne kirkeværger ved de kongelige kirker, bortfæste kirketiender og kirkegods, føre tilsyn med kirkebygningerne og kirkernes kapitaler, samt revidere kirkeregnskaberne.

Ved en forordning af 1582 blev overtilsynet imidlertid henlagt til lensmanden,²⁴ som formodedes bedre at kunne overkomme arbejdet, og som bedre kendte de lokale forhold. Sammen med den lokale provst gav han instruks til kirkeværgerne om, hvordan kirkeregnskabet skulle føres.²⁵ Stiftslensmanden beholdt dog den arkivfunktion, at han via provsterne skulle have en kopi af kirkeregnskaberne.²⁶

Almindeligvis havde stiftslensmændene ansat en stiftsskriver til at varetage revision og andet arbejde med kirke-

regnskaberne, og brugen af stiftsskrivere fortsatte, da lensmændene overtog overtilsynet. Efter enevældens indførelse, hvor lensmændene skiftede status til amtmænd, reorganiserede kongen stiftsskriverordningen i 1661. Hvert af rigets 6 stifter fik en kongelig udnævnt stiftsskriver, som skulle overtage de regnskabsmæssige opgaver fra de tidligere lensmænd.²⁷ Stiftsskrivernes løn lå på en tønde korn årligt pr. kirke, hvilket dog nogle steder ændredes til 22 rigsdaller årligt pr. kirke.²⁸ Stiftsskrivernes regnskabstilsyn omfattede alle kirker, der ikke henhørte under privates jus patronatus, herunder også købstadskirkerne, og på grundlag heraf skulle stiftsskriverne fra 1.5.1661 føre deres egne oversigtsregnskaber samt indberette dem til en generalkirkekommissær. Desuden skulle de stå for at bortfæste kirketiender og kirkegods.²⁹ Herved aflastedes amtmændene for en række opgaver som kirkens forsvar, hvilket nøje svarede til, at amtmændene også aflastedes for den statslige skatteopkrævning, der overgik til amtsskriverne.

Stiftsskriverordningen kostede imidlertid kirkerne dyrt og følte stadig mere utidssvarende i takt med, at flere og flere kirker overgik til privat eje. Den afskaffedes derfor i forbindelse med en amtsreform i 1671.³⁰ Ud over en række verdslige administrative ændringer indførte amtsreformen på stiftsniveau et nyt overtilsyn, også kaldet stiftsøvrighed, bestående af stiftamtmand og biskop. De to personer overtog hvervet som kirkernes forsvar i det omfang, som det før enevælden havde påhvilet lensmændene, og i udøvelsen af hvervet skulle de have hjælp af provsterne, således som det præciseredes ved forordning af 23.8.1672.³¹ Forhold som udnævnelse af kirkeværger og revision

af kirkeregnskaber overgik dermed fra henholdsvis amtmand og stiftsskriver til stiftsøvrigheden.³²

For købstædernes vedkommende var forholdene dog ikke helt klare. I tiden op til enevælden havde kirkebestyrelsen i hver købstad haft den særstilling, at den optrådte som kirkens forsvar, men under lensmandens direktion.³³ I stedet for lensmanden trådte med amtsreformen af 1671 stiftsøvrigheden, men den nævnte forordning af 23.8.1672 redegjorde ikke nærmere for arbejdsdelingen mellem stiftsøvrighed og kirkebestyrelse; den understregede blot pligten for købstæderne til at få revideret deres kirkeregnskaber. Dette påbud måtte siden gentages, og i 1682 gjorde man det klart, at stiftsøvrigheden skulle stå for revisionen af købstædernes kirkeregnskaber, med mindre den pågældende købstad var privilegeret.³⁴ Sidstnævnte undtagelse gik man dog straks bort fra, for ved forordning af 7.4.1685 udstedte man et generelt påbud for købstæderne om at aflægge regnskab for deres kirker til stiftsøvrigheden. Ved begyndelsen af 1800-tallet var situationen den, at købstædernes kirkeinspektioner overalt var blevet underlagt det fulde overtilsyn af stiftsøvrigheden. Kun København dannede i den henseende en undtagelse, idet byen ikke stod under nogen stiftamtmand. Forskellige instanser (magistraten, universitetet, flåden, hæren m.v.) udøvede her overtilsynet, alt afhængig af den enkelte kirke. Dette varede frem til kirkebestyrelsesloven af 1915, som indstiftede et københavnsk overtilsyn bestående af biskop og overpræsident, om end med mulighed for, at enkelte kirker kunne fortsætte under den hidtidige bestyrelse.³⁵

Foruden de selvejende købstadskirker

stod stiftsøvrigheden også for revisionen af regnskaberne for de landsbykirker, som ikke var afhændet til private. Denne opgave indskrænkedes dog noget i forbindelse med Frederik IV's ryttergodsreform, hvor der i 1721 påny ansattes en slags stiftsskrivere, nemlig de såkaldte kirkeinspektører. De fik til opgave at føre tilsyn med ryttergodsets kirker sammen med den lokale amtmand og provst. Desuden skulle de føre regnskaberne for ryttergodsets landsbykirker, og revisionen skulle ske på den måde, at sognepræst, provst og amtmand gennemså og attesterede kirkeregnskaberne. Samtidig udbad Rentekammeret sig en kopi af regnskaberne.³⁶ Formelt lå overtilsynet fortsat hos stiftsøvrigheden,³⁷ men i praksis var den fratrædt revisionen af kirkeregnskaberne. Da ryttergodset senere i 1700-tallet blev afhændet, ophørte særordningen for ryttergodset dog, og i 1780 bortfaldt det sidste embede som kirkeinspektør.

Til hjælp med stiftsøvrighedens revisions- og tilsynsarbejde blev efter reformen i 1671 ansat en kirkeskriver i hvert stift eller landsdel. Flere af disse kirkeskrivere opnåede i 1670'erne og 1680'erne at få kongelig bestalling.³⁸ Deres arbejdsområde lignede meget de forhenværende stiftsskriveres, men lønnen, som de modtog fra kirkerne, var meget lavere, ifølge Danske Lov således en kvart rigsdaler årligt for hvert kirkeregnskab.³⁹ I forbindelse med det fortsatte bortsalg af kronens kirker mindskedes kirkeskrivernes indtægter, og flere af dem fik derfor i 1680'erne ved kongelig bevilling en supplerende løn i form af overskuddet af nogle af kronens tilbageværende kirker.⁴⁰ Men med kronens fortsatte salg af kirketiender, samt ryttergodsets kirkelige reorganisering i 1721, mindskedes embedets betydning,

og det enten bortfaldt eller reduceredes til en underordnet skriver ansat af stiftsøvrigheden. I Sjællands stift bibeholdtes på den måde en særskilt kirkeskriver for de bornholmske kirker,⁴¹ og da nogle sjællandske embeder i 1750'erne bortfaldt, til hvis aflønning der var henlagt kirketien-der, dannedes en lille gruppe af selvejende kirker, de såkaldte stiftslandsbykirker, hvortil ansattes en såkaldt stiftsskriver.

Til gengæld skærpedes regnskabskravene til andre offentlige institutioner og stiftelser, såsom skoler, hospitaler, klostre, legater og fattigvæsen. Fra centralt hold blev regnskabsførerne her i stigende grad mødt med krav om, at de skulle indsende deres regnskaber til revision hos stiftsøvrigheden på lige fod med kirkeregnskaberne. Ved forordning af 23.2.1748 gik man så vidt som til at ligestille disse regnskabsførere med kongens egne regnskabsbetjente. Det indebar blandt andet, at kirkeværger samt hospitals- og fattigforstandere med forbillede i den statslige finansforvaltning nu også skulle indsende generalekstrakter og kvartalsekstrakter til stiftsøvrigheden, således at stiftsøvrigheden bedre kunne følge med i de lokale kassers økonomi. I praksis blev denne bestemmelse aldrig fuldt efterlevet, og i 1841 afgjorde Danske Kancelli, at det var op til stiftsøvrigheden at afgøre, hvorvidt sådanne ekstrakter skulle indsendes af kirkeværgerne og tilsvarende regnskabsførere.⁴²

Derimod fastholdtes kravet om stiftsøvrighedens revision af de forskellige institutioners og stiftelsers årsregnskaber. Denne voksende opgave førte i slutningen af 1700-tallet til, at et embede som stiftsrevisor indførtes, hvor det gamle embede som kirkeskriver var ophørt.

Det startede med, at stiftsøvrigheden for Sjællands stift i 1784 ansøgte om at måtte ansætte en stiftsrevisor, som passende kunne aflønnes med en promille af beholdninger i de næsten hundrede forskellige regnskaber, som henlå under stiftsøvrighedens overtilsyn. Dette bevilgedes fra centralt hold, dog måtte hans årsløn ikke overstige 500 rigsdaler. I 1791 fik stiftsøvrigheden i Ribe stift også bevilget en stiftsrevisor, og her havde stiftsøvrigheden foreslået, at han aflønnedes på den måde, at hans årsløn på 150 rigsdaler skulle fordeles mellem regnskaberne i forhold til deres oveskud. Dette bevilgedes ligeledes.⁴³ Dernæst besluttedes ved kongelig resolution i 1792, at hvor stiftsrevisorer ikke allerede var ansat, skulle de herefter ansættes på lignende vilkår, og fra 1793 krævedes kongelig udnævnelse til embedet.⁴⁴ Det bestemtes samtidig, at stiftsrevisorerne ikke alene skulle tage sig af regnskabsrevisionen for kirker, skoler og andre lokale stiftelser under stiftsøvrighedens overtilsyn, men også for alle de offentlige legater og fonde, der lå uden for dette overtilsyn. Den særskilte aflønning og den kongelige udnævnelse styrkede på den ene side revisorernes uafhængighed af stiftsøvrighederne, og på den anden side fik stiftsøvrighederne, som initiativet kom fra, mindsket arbejdsbyrden og udgifterne til privat ansat kontorpersonale.

Flere stiftsøvrigheder forsøgte tillige at få ansat en kongelig udnævnt stiftskasserer for de midler, der henlå direkte under stiftsøvrigheden, og som stiftsøvrigheden aflagde regnskab for. Dette lykkedes for Ribe stiftsøvrighed i 1796. Et ønske fra Viborg stift om en stiftskasserer blev derimod afvist i 1819, men da stiftets embede som stiftsrevisor få år senere blev ledigt,

godkendte man oprettelsen af et kombineret embede som stiftskasserer og stiftsrevisor.⁴⁵

Imidlertid blev regeringen betænkelig ved den måde, man bebyrdede de offentlige stiftelser med administrative udgifter, ikke mindst under indtryk af den økonomiske nedgangstid i 1820'erne. I 1829 bebudede man derfor nye regler for stiftsrevisionen. Efterhånden som embederne som stiftsrevisor blev ledige, skulle stiftsøvrighederne selv ansætte nye stiftsrevisorer og forhandle med dem om en vis løn for hvert regnskab. Herved håbede man at spare på lønudgiften efter et princip, som man et par år tidligere havde indført ved revisionen af de kommunale købstadsregnskaber.⁴⁶ Det nye princip omfattede kirkeregnskaber og andre lokale regnskaber, hvorimod regnskaber aflagt af stiftsøvrigheden for fremtiden skulle indsendes til fuldstændig revision i Danske Kancelli, således at regnskabsaflæggelse og revision holdtes adskilt. Regnskabsforklaringer over stiftsrevisorerens regnskaber skulle i øvrigt fortsat indsendes til Danske Kancelli.

Herved afskaffedes efterhånden det kongelige embede som stiftsrevisor. Med hensyn til det kongelige embede som stiftskasserer, beordredes det i 1856 ligeledes afskaffet ved næste embedsledighed hvor det fandtes, således at stiftsøvrighederne overalt selv måtte ansætte og aflønne de nødvendige kasserere.⁴⁷

Med loven af 1903 om tvangsafskaffelse af tiende ændredes forholdene dog, idet kirker og præsteembeder som vederlag fik tillagt betydelige summer, der skulle forvaltes på stiftsniveau under bestyrelse af stiftsøvrigheden. I forbindelse med en gradvis omlægning til faste lønningsklasser for præsterne i 1913 tog man

da det skridt at indføre et embede som stiftskasserer til at forestå det praktiske vedrørende forvaltning og aflæggelsen af regnskab for disse stiftsmidler. Stiftskassererne, som var statsansatte underkastet ansvar i henhold til den generelle kasse- og regnskabslovgivning på lige fod med andre statslige kassebetjente, afløste de hidtidige privatansatte kasserere.⁴⁸

Revision og decision af kirkeregnskaberne fulgte indtil videre sædvanlig praksis, hvor revisor var ansat af stiftsøvrigheden, mens den selv deciderede, det vil sige afgjorde, hvad der skulle ske med de fejl og mangler, som var fundet ved revisionen. Ved lovreformen i 1922 blev revision og decision af de selvejende landsbykirkers regnskaber imidlertid henlagt til de nyoprettede provstiudvalg, mens det for købstadskirkerne skulle indsendes til revision og decision hos stiftsøvrigheden som hidtil. Budgetlægningen fulgte fra 1922 samme regler, idet den lokale kirkebestyrelse udarbejdede det årlige budget, hvorefter henholdsvis provstiudvalg og stiftsøvrighed stadfæstede budgettet.⁴⁹

Kirketilsynet på centralt niveau

Med ansættelsen af kongelige stiftsskriver i 1661 ordnedes bestyrelsen af kirkernes økonomi på stiftsniveau, og som toppen på kransekagen ansattes i 1663 en generalkirkekommissær, Johan Plum, der fik til opgave at føre tilsyn med de seks stiftsskriverne. De blev i den forbindelse pålagt at indsende specificerede kirke-regnskaber til generalkirkekommissæren, som skulle føre en kontrabog over kirkernes formue og gæld, så kongen til hver en tid kunne oplyses om tilstanden.⁵⁰ Han lønnedes med 22 rigsdaler årligt af hver kirke og havde via stiftsskriverne ialt 887

kirker under sig.⁵¹ Hensigten udtaltes at være til kirkernes eget bedste, men i den betrængte statsfinansielle situation har kongen vel også haft andre tanker med ordningen.

Generalkirkekommissærembedet fik imidlertid samme skæbne som stiftsskriverne, for det genbesattes ikke efter amtsreformen i 1671. I stedet oprettedes de førnævnte stiftsøvrigheder, hvorved tilsynet atter decentraliseredes. Tanken om et tilsyn på centralt niveau levede imidlertid videre, nemlig i form af en kontrol i Rentekammeret med kirkeregnskaberne. Dette var bestemt allerede før enevælden, og bestemmelsen blev gentaget ved forordning af 7.10.1680 samt i Danske Lov af 1683, som alle krævede kopi af kirkeregnskaberne indsendt til Rentekammeret.⁵² Kravet understregedes over for stiftsøvrighederne ved senere reskripter.⁵³ Alt sammen uden større held. Senere gik Rentekammeret så vidt som til at foreslå en egentlig central revision af regnskaberne for kirker og andre offentlige stiftelser kombineret med bødebestemmelser for udeblevne regnskaber, hvilket dog afvises af Danske Kancelli, hvorunder kirkevæsenet hørte.⁵⁴

En regelmæssig ordning blev først gennemført i 1792, hvor man pålagde stiftsrevisorerne at indsende årlige regnskabsforklaringer vedrørende alle offentlige stiftelser. Regnskabsforklaringerne, som skulle attesteres af stiftsøvrigheden, bestod i en summarisk oversigt over indtægter og udgifter samt midlernes placering, ligesom det skulle fremgå, hvor langt man var kommet i regnskabsaflæggelsen. Da revisionen udførtes af stiftsrevisorer, var der ikke tale om en egentlig revision fra centralt hold, men blot et såkaldt nøjere eftersyn, hvor man dog for-

beholdt sig at påtale og afgøre eventuelle påtrufne urigtigheder. Ordningen udvidedes i øvrigt derhen, at stiftsrevisorerne også skulle revidere regnskaber for de offentlige stiftelser, hvor stiftsøvrigheden ikke havde overtilsynet.⁵⁵ Til finansieringen af det nye centrale eftersyn indførtes ved forordning af 13.1.1792 en afgift på boer, der behandledes af skifteretterne. Det var først meningen, at regnskabsforklaringerne skulle indsendes til Rentekammeret, men det ændredes straks efter til Danske Kancelli,⁵⁶ som i øvrigt allerede i 1697 havde fået bemyndigelse til at kræve de københavnske kirkeregnskaber til gennemsyn efter endt revision.⁵⁷ Behandlingen i Danske Kancelli blev henlagt til et nyoprettet kontor for revision af de offentlige stiftelsers midler.⁵⁸

Efter enevældens fald i 1848 blev revisionen og regnskabstilsynet kortvarigt henlagt til Justitsministeriet, for derefter i 1849 at blive overflyttet til Kirke- og Undervisningsministeriet, indtil Finansministeriet overtog funktionen i 1870.⁵⁹

Ud over revision og regnskabstilsyn kom med kirkesynsloven af 1861 også budgetlægning ind i billedet. Loven gav Kirke- og Undervisningsministeriet bemyndigelse til at godkende de selvejende kirkers årlige budgetter, og da dette afstedkom behov for en mere detaljeret og ensartet regnskabsaflæggelse, bestemte man året efter, at de årlige regnskabforklaringer skulle følge et fast skema med bestemte konti. Med budgetgodkendelsen fulgte naturligvis også en godkendelse af eventuelle ligninger af kirkeskat på menigheden til dækning af underskud.⁶⁰

Under indtryk af det stigende antal selvejende kirker blev stiftsøvrigheden ved kirkebestyrelsesloven af 1915 inddraget i budgetgodkendelsen for kirker

med underskud. Yderligere decentralisering fulgte med lovreformen i 1922, hvor de nyoprettede provstiudvalg også blev inddraget i budgetgodkendelsen. Herefter blev forretningsgangen den, at bestyrelsen for kirken indsendte budgettet til provstiudvalget, som stod for godkendelsen, når det drejede sig om landsbykirker, ellers videresendte provstiudvalget det med sin udtalelse til stiftsøvrigheden, som godkendte budgettet, når det drejede sig om købstadskirker. Kun i visse tilfælde gik budgettet videre for at blive godkendt i ministeriet, nemlig når det drejede sig om ligning af underskud for de københavnske kirker, ligning af større underskud for andre kirker, eller hvis en kirke skulle iværksætte væsentlige anlægs- eller istandsættelsesarbejder, som påvirkede kirkens formue og gæld. Kommunalbestyrelserne fik ligeledes et ord at skulle have sagt, når kirkekassers underskud skulle lignedes på menigheden, idet kirkebestyrelseslovene af 1915 og 1922 gav dem mulighed for at stoppe alt for voldsomme stigninger i det samlede pålignede beløb. For Københavns vedkommende var det endda lovbestemt, at det pålignede beløb til byens kirker højst kunne udgøre en promille af det beløb, som den kommunale indkomstskat indbragte.⁶¹

Skatter pålagt kirkerne

Kirkeskat betegner egentlig en skat til kirkerne, men kirkerne var selv skattepligtige og måtte af deres indkomst betale forskellige skatter og bidrag.

De mange embeder, der førte tilsyn med kirkerne og deres regnskaber, var således alle tillagt en form for betaling af kirkerne, som vi har set. Det drejede

Til kirkernes driftsudgifter hørte indkøb af alterlys, nadvervin og oblater. Den afbildede alterkalk, som vinen blev skænket fra under nadveren, hører til i den lille kirke på Hirsholmene i Kattegat. (Foto: Nordjyllands Kystmuseum).

sig om de lovpligtige årlige betalinger til sognepræst, provst og revisor. Imidlertid modsvares disse bidrag af konkrete ydelser, så de falder næppe ind under skattebegrebet. Derimod var der mere skat over de penge, som ydedes til biskop, det såkaldte katedratikum, samt til universitetet i København, den såkaldte studieskat.

Studieskatten blev efter reformationen udskrevet med en rigsdaler årligt pr kirke, men kun af landsbykirkerne øst for Storrebælt. I 1658 udvidedes studieskatten til Jylland for at kompensere for tabet af indtægter hidrørende fra Skånelandene.

Da kongemagten senere forgreb sig på universitetets gods, kom Fyn med i 1667 som erstatning, hvorved studieskatten blev landsdækkende. Ved samme lejlighed udvidedes den i øvrigt til også at omfatte Norge.⁶²

Katedratikum betaltes af både landsby- og købstadskirker. Der var problemer med at få den opkrævet på Fyn, men at dette stift også omfattedes af skatten, blev understreget i 1681.⁶³ Taksten for katedratikum lå ligesom for studieskatten på en rigsdaler årligt af hver kirke, men for begge skatter gjaldt en bestemmelse om, at inden for hvert stift skulle rige kirker hjælpe fattige kirker. Ligeledes gjaldt, at skatterne også omfattede kirker under jus patronatus. En fordeling af byrden mellem kirkerne blev efterhånden gennemført overalt af stiftsøvrighederne, oftest på den måde, at man tog udgangspunkt i den matrikulerede størrelse af kirketienden opgjort i antal tønder hartkorn.⁶⁴ Gennemsnittet for stiftet ramte herved ikke altid en rigsdaler. Betalingen til biskoppen påhvilede kirkerne eller kirkernes ejere, men nogle steder plejede præsterne dog at betale skatten, fordi kirkeejerne vægrede sig mod at betale.⁶⁵

Skatten til universitetet forhøjedes betydeligt i 1732, da man skulle finde på nye indtægter i forbindelse med en ændring af universitetets fundats. Det skete på den elegante måde, at hvor kirken før havde betalt bispekatedratikum, da skulle præsten nu betale universitetskatedratikum, og hvor præsten tidligere havde betalt bispekatedratikum, skulle kirken nu betale universitetskatedratikum. Endvidere indførtes en ny studieskat til universitetet, som skulle betales af præsterne, modsat den hidtidige studieskat, som betaltes af kirkerne. Men

eftersom studieskatten ikke ydedes af købstadskirkerne, blev præsterne her i stedet pålagt en pension til universitetet. Opkrævningen foregik som hidtil via det gejstlige hierarki.⁶⁶ Alle former for katedratikum og studieskat fortsatte helt frem til den store lovreform, som ophævede skatterne med virkning fra 1.7.1922.⁶⁷

En anden skat af kirkerne vedrørte alterlys. Som regel var alterlys en ganske almindelig udgiftspost på nogle få rigsdaler årligt i kirkeregnskaberne, men en skoleforordning fra 1739 indskrænkede brugen af alterlys, idet de sparede penge omdannedes til en fast skat til skolevæsenet under navn af lysepenge. Denne skat fortsatte frem til kirkesynsloven af 1861, hvor restriktionerne på alterlys ophævedes.⁶⁸

Kirkerne blev desuden pålagt forskellige tvungne bidrag af mere uregelmæssig karakter.

Til trykningen af en ny bibel til alle landets kirker blev der i 1683 udskrevet bibelpenge af landets kirker,⁶⁹ og da en nytrykt kirkeritual skulle fordeles til kirkerne i 1686, blev der opkrævet ritualpenge som tvungen betaling.⁷⁰ Af bidrag med mindre kirkelig relevans og mere skattemæssigt indhold kan nævnes, at udgivelsen af Hofmans Fundatser blev støttet i form af et tvangsbidrag pålagt en række jyske kirker,⁷¹ og i 1808 blev af de bornholmske kirker udskrevet et bidrag til Det Bornholmske Selskab for Efterslægtens bogsamling.⁷²

Fattige præsteer kunne også få tillagt et bidrag af kirkerne. Ved oprettelsen af Sjællands stifts gejstlige enkekasse bevilgedes således et tilskud på en rigsdaler årligt af hver kirke i stiftet, kaldet præsteenkepenge,⁷³ og i 1664 bevilgedes

bispeenken i Odense en rigsdaler af hver kirke i Fyns stift.⁷⁴

Når afbrændte præstegårde skulle have hjælp til genopbygningen, var det ligeledes kutyme, at kirkerne bidrog. Især svenskekrigene kostede store summer i brandhjælp. For eksempel blev hver kirke i Fyns stift i tiden 1660-61 pålagt at yde i alt 82 rigsdaler for 9 afbrændte præstegårde under krigene 1657-60.⁷⁵ Kort efter bekræftedes denne ordning med såkaldt brandhjælp i lovgivningen, og bestemmelsen blev optaget i Danske Lov.

Almindeligvis bestod brandhjælpen i et engangsbeløb på en rigsdaler af hver kirke i stiftet.⁷⁶ Fra 1751 blev det ligeledes muligt for degnene at få hjælp til afbrændte degneboliger.⁷⁷ Kirkernes brandhjælp afskaffedes med kirkesynsloven af 1861.⁷⁸

Til nyopførelse af kirker kunne også bevilges støtte, og det samme gjaldt genopførelse af afbrændte og forfaldne kirker.

Trondhjems afbrændte kirke fik således i 1682 et tilskud af danske kirker på to rigsdaler af hver hovedkirke og en rigsdaler af hver annekskirke.⁷⁹ Til færdiggørelsen af Vor Frelser kirke på Christianshavn blev i 1687 udskrevet et beløb på to rigsdaler årligt af hver kirke i 10 år. Perioden forkortedes året efter, men på den måde, at det samlede beløb forblev uændret.⁸⁰ Endvidere pålagdes rigets kirker i 1713 et bidrag på 32 skilling årligt til den danske kirke i London, som truedes af gæld og slet tilstand.⁸¹ Maribo kirke fik ligeledes bevilget omfattende hjælp i 1734, da den skulle repareres,⁸² og Vor Frue kirke i København, som brændte under byens bombardement i 1807, fik i 1813 tillagt en brandhjælp af alle danske kirker.⁸³

Hjælpen kunne også være begrænset til stiftet. Til Vejles forfaldne kirke blev således i 1740 udskrevet et bidrag af Ribe stifts kirker,⁸⁴ og istandsættelsen i 1816 af Anholt kirke finansieredes tilsvarende med en rigsbankdaler af hver kirke i Aarhus stift.⁸⁵ Hjælp fra enkelte udvalgte kirker forekom ligeledes. Ringsteds afbrændte Sankt Bendts kirke fik således i 1825 tillagt et bidrag fra tre andre kirker i stiftet.⁸⁶

Om flere af de ekstraordinære bidrag hed det direkte, at rige kirker skulle hjælpe fattige kirker. Hjelpeordningen understregedes i 1690, og resultatet blev, at bidragene skulle fordeles på samme måde som studieskatten.⁸⁷ Der herskede i flere tilfælde uklarhed om, hvorvidt privatejede kirker under jus patronatus var fritaget for bidrag, hvilket ofte udnyttedes af kirkeejerne til at undslå sig, og frem til midten af 1700-tallet var der hyppigt problemer med at få pengene indkrævet. Man gjorde derfor opmærksom på, at bidragene ligesom andre kongelige skatter kunne indkræves ved militær eksekution hos kirkeejerne. Via det gejstlige opkrævningssystem af sognepræster, provster og biskopper skulle restancelisterne overgives til autorisation hos amtmanden, som derpå havde at henvende sig til den lokale militære chef.⁸⁸ For fuldstændighedens skyld må det nævnes, at kongen af og til holdt hånden over sine egne kirker. Ved reskript af 20.9.1743 blev for eksempel de jyske kirker på ryttergodset fritaget for at bidrage til afbrændte præstegårde, hvilket skete med henvisning til deres dårlige økonomi.

De statslige skatter ramte også kirkerne, og ligesom for brandhjælp og andre hjælpebidrag gjaldt det, at beskatningen intensiveredes efter enevældens indfø-

relse. Landsbykirkernes kirketiende, dog ikke på Bornholm, blev således i 1662 matrikuleret og ansat i hartkorn ligesom andet jordegods, og dermed blev de underlagt den nye faste beskatning i form af hartkornsskat. Men der gjaldt den regel, at hvis kirketienden var bortsolgt, bortfæstet eller på anden vis henlagt til andre, skulle skatten betales af vedkommende, der oppebar tienden. Statslig hartkornsskat betaltes derfor kun indirekte af kirkerne, efterhånden som de fleste kom i privat eje. Den efterfølgende overgang til selvejende kirker via tiendens afskaffelse betød dog ikke, at de så igen blev underkastet en hartkornsbekskatning. I henhold til lovene af 1894 og 1903 om afløsning af tiender bortfaldt nemlig alle hartkornsskatter vedrørende tiende, efterhånden som afløsningen trådte i kraft.⁸⁹ Det faldt for så vidt i tråd med skattereformen af 1903, som indledte en afskaffelse af alle hartkornsskatter. I øvrigt var kirker og kirkegårde udtrykkeligt fritaget for den nye ejendomsskat, ejendomsskyld til stat og kommune, der indførtes med skattereformen.⁹⁰

Med afskaffelsen af kirkernes hartkornsskat bortfaldt også en lille hartkornsskat til skolevæsenet, som var indført ved skolereformen i begyndelsen af 1800-tallet, nemlig den såkaldte halvandenskillingsafgift. Navnet hidrørte fra, at den svarede med 1½ skilling årligt af det hartkorn, der svarede kirke- og kongetiende.⁹¹

Sluttelig må nævnes en særlig kirkelig afgift til skoler, såkaldt skoleskat, selv om den ikke helt kan betegnes som en skat. Det drejer sig om købstadskirkerne, som ofte fra gammel tid en pligt til at vedligeholde byens lærde skole og rektorboligen.⁹² I takt med udbygningen af skole-

væsenet i 1800-tallet bredte sig imidlertid den holdning, at skoleudgifterne skulle adskilles fra kirkeudgifterne. Regeringen gjorde således i 1837 den opfattelse gældende, at købstadskirkerne burde befries for vedligeholdelsesudgifter til skolevæsenet, når skolerne selv havde midler hertil, eller når skolerne gennem længere tid ikke havde gjort brug af rettigheden over for kirkerne. Hvor rettigheden stadig var i brug, indførtes efterhånden den afløsningsordning, at købstadskirken betalte en årligt fast beløb til skolevæsenet.⁹³

Mod slutningen af enevælden indfandt sig således en mere kritisk opfattelse af, hvad kirkerne skulle bidrage til, kirkesynsloven af 1861 afskaffede yderligere forskellige bidrag (brandhjælp og lysepenge), kirke- og skattelovreformerne af 1903 fritog kirkerne for ejendomsskatter, og endelig bortfaldt med kirkelovsreformen i 1922 såvel studieskat som katedratikum.

Noter

- ¹ C. Rafner: Lokalskatter og sognekommuner, i Zise 2009, s. 85-96; Lokalskatter og amtskommuner, i Zise 2010, s. 23-42; Lokalskatter og købstadskommuner, i Zise 2011, s. 44-65.
- ² Kirkeværger udnævnt af jus patronatus havde dog pligt til at aflægge regnskab til jus patronatus, jvf. Reces af 1643 art. 1-4-20, men bestemmelsen bortfaldt i Danske Lov af 1683.
- ³ Protokol over pligtarbejde krævedes ifølge forordning af 18.4.1828 ' 3 og ophævedes ifølge K.U. min. skr. af 17.10.1860. Regnskab over brændsel til kirkevarme krævedes ifølge lov af 7.6.1873 ' 5 og lov 49 af 9.3.1893 ' 4.
- ⁴ Reces 1643 1-4-57 og Danske Lov 2-22-54.
- ⁵ Reces 1643 1-4-58 og Danske Lov 2-22-55.
- ⁶ Jvf. åbent brev af 2.9.1674 om regnskab og inspektion ved borgmester og råd i

- Thisted; åbent brev af 19.10.1680 til borgmester og råd om at forestå Korsør kirke; reskript af 27.10.1685 om inspektion ved Næstved magistrat; reskript af 24.7.1688 om regnskab ved Odense magistrat; samt reskript af 1.2.1696 om regnskab ved Aarhus magistrat ligesom i andre købstæder.
7. Reskript af 17.2.1683.
 8. Jvf. konfirmation af 5.11.1802 om inspektion ved byfoged og sognepræst i Skanderborg.
 9. Reskripter af 14.1.1791 om regnskab ved kirkeværger under tilsyn af inspektionen ved magistrat og sognepræst i Helsingør, 12.7.1793 om inspektion ved magistrat og sognepræst i Roskilde, samt 6.5.1796 om regnskab ved inspektionen i Korsør med deltagelse af sognepræsten. Kanc. prom. af 7.3.1807 til stiftsøvrigheden om sognepræsts deltagelse i Aarhus kirkeinspektion.
 10. Købstadsanordning af 24.10.1837 ' 19, gentaget i købstadskommunalloven af 26.5.1868 ' 17
 11. Lov af 19.2.1861 ' 27.
 12. K.U. min. cirk. af 24.9.1856.
 13. Lov 86 af 15.5.1903.
 14. K.U. min. cirk. 81 af 4.4.1908 og 173 af 1.5.1909.
 15. K.U. min. cirk. 440 af 29.12.1909.
 16. Lov 96 af 10.5.1912, jvf. K.U. min. cirk. 346 af 28.11.1912.
 17. Lov 273 af 1.10.1915.
 18. Lov 280 af 30.6.1922 ' 2. Lov 281 af 30.6.1922 ' 3.
 19. Jvf. Reces 1643 1-4-55 og Danske Lov 2-22-52.
 20. Reskript af 10.7.1812.
 21. Kanc. cirk. af 20.8.1822.
 22. Jvf. lønningslovene, lov 543 af 4.10.1919 ' 11, lov 364 af 28.6.1920 ' 7 og lov 286 af 30.6.1922 § 11.
 23. Lov 286 af 30.6.1922 ' 69.
 24. Forordning af 19.16.1582, Rørdam: Danske Kirkelove II, nr. 469.
 25. Se f.eks. forordning om kirkeregnskabet i Ålholm len, udstedt ca. 1630 af lensmand Palle Rosenkrantz og provst Knud Lerche; Landsarkivet i København, Kirkeinspektionsregnskaber, Lolland-Falsters landsbykirker, Herritslev kirkes regnskabsbog 1630/31, f.2.
 26. Jvf. Reces 1643 1-4-6.
 27. Bestallinger af 10.11.1661 for Hans Christophersen Hiort (Sjælland), Rasmus Andersen (Fyn), Jesper Nielsen Hutfeld (Aarhus), Søren Sørensen (Aalborg) og Christen Christensen Hvid (Viborg); her til kom 19.9.1662 en bestalling for Anders Madsen (Ribe). Rigsarkivet, Danske Kancelli C6, sjællandske registre 1661 nr. 245.
 28. Bevillinger af 11.7.1664 og 5.6.1665.
 29. Reskript af 1.3.1664; Rigsarkivet, Danske Kancelli C6, sjællandske registre 1664 nr. 37-38.
 30. På Fyn afskaffedes stiftsskriveren dog først i 1677; Rørdam: Danske Kirkelove III nr. 522, 19.2.1677.
 31. Jvf. bestallinger af 26.5.1671 for stiftsamtmænd i Rtk. 212.22, Rigsarkivet.
 32. Jvf. anordninger af 13.12.1701 for Viborg stift og 26.5.1702 for Aarhus stift vedr. kirkeværger.
 33. Reces af 1643 1-4-4.
 34. Reskript af 21.2.1682, trykt i Rørdam: Danske Kirkelove III, nr. 574.
 35. Lov 273 af 1.10.1915 §§ 2-3, gentaget i lov 281 af 30.6.1922 §§ 2-3.
 36. Kirkeinspektørinstruktion af 28.3.1721 ' 15, trykt i Fogtman: Reskripter.
 37. Reskript af 2.5.1721.
 38. Eksempler på bestallinger: Claus Toft 4.8.1677 (Sjællands stift), Mogens Mortensen Bager 12.11.1677 (Fyn) og 7.7.1681 (tillige Lolland-Falster), Hans Lauritsen 5.3.1678 (Aarhus stift), som afløstes af Christen Jensen Wegerslev 26.1.1686, Jens Bertelsen Taulov 11.3.1682 (Ribe stift), som afløstes af Jacob Jensen 13.4.1686, samt Søren Nielsen Lunge 10.10.1678 (Aalborg stift), som afløstes af sin bror Mikkel Nielsen Lunge 2.2.1686. Rigsarkivet, Register over bestallinger under Danske Kancelli samt Nygårds sedler.
 39. Danske Lov 2-22-56.

40. Se f.eks. reskripter af 26.4.1687, 11.12.1688 og 26.1.1689; Rtk. 2211.220 f.99, 178 og 184, Rigsarkivet; samt missive af 26.4.1687 trykt i: Kronens skøder II, udg. af Rigsarkivet 1908, s. 609.
41. Stillingen som Bornholms kirkeskriver var i praksis ofte kombineret med embedet som herredsskriver eller herredsdommer, men blev ved reskript af 21.3.1776 henlagt til amtmandens fuldmægtig.
42. Kancelliskrivelse af 16.11.1841, trykt i: Ny Collegial-Tidende 1841, s. 1036.
43. Reskripter af 18.2.1784 (Sjællands stift) og 9.12.1791 (Ribe stift).
44. Kanc. prom. af 11.2.1792. Jvf. reskripter af 13.9.1793 vedr. Lolland-Falster, Fyn, Aarhus og Aalborg stifter, samt Kanc. prom. af 14.9.1793 vedr. Ribe og Sjællands stifter.
45. Reskript af 22.1.1796. Kanc. skr. af 28.12.1819 og kgl. res. af 24.9.1822.
46. Kgl. res. af 6.1.1829. Jvf. plakat af 23.3.1827, som indførte, at amtmændene skulle ansætte revisorer lønnet af købstadskommunerne med et fast beløb for hvert kommuneregnskab.
47. Kgl. res. af 5.2.1856. Der fandtes på dette tidspunkt kun en stiftskasserer for Fyns stift, og få år forinden var den sidste stiftsrevisor afgået. For de sjællandske stiftslandsbykirker bibeholdtes embedet som stiftsskriver.
48. Lov 47 af 14.3.1913 § 5, jvf. anordning ang. stiftsmidlernes bestyrelse, nr. 139 af 24.6.1914.
49. Lov 281 af 30.6.1922 ” 10-11.
50. Bestalling for Johan Plum som generalkommissær og generalinspektør over kirkerne i Danmark 28.2.1663, Rigsarkivet, Danske Kancelli C6, sjællandske registre 1663 nr. 31. Jvf. plakat af 22.4.1663 samt reskripter af 1.3.1664 og 5.3.1664, *ibid.* nr. 62, 36-38 og 41.
51. Optalt i afregning for prinsessestyr 1664-68 af hans tillagte indtægt, Rtk. 213.36, Rigsarkivet.
52. Jvf. reces af 1643 1 4 6 og Danske Lov 2 22 3.
53. Reskripter af 17.12.1692 og 16.2.1717, jvf. kammerretsordning af 18.3.1720 II ’ 4.
54. Jvf. Kanc. prom. af 8.1.1774.
55. Kanc. prom. af 11.2.1792.
56. Kgl. res. af 2.11.1792.
57. Reskript af 22.6.1697.
58. Kontoret oprettedes 2.11.1792. G. N. Kringelbach: Den danske civile centraladministrations embedsetat 1660-1848, Kbh. 1889, s. 249.
59. Regnskaberne henhørte under revisionskontoret for de offentlige stiftsers midler, som 5.4.1848 blev henlagt under Justitsministeriet. Pr 1.4.1849 overgik regnskaberne til Kirke- og Undervisningsministeriet (1. departement 1849-1866 samt 2. departement 1866-1870), og derpå fra 1.10.1870 til Finansministeriets revisionsdepartement for kongeriget, 3. kontor.
60. Lov af 19.2.1861 ’ 34, jvf. lov af 19.1.1863 ’ 2. K.U. min. cirk. af 18.1.1862.
61. Lov 273 af 1.10.1915 § 9-13 og lov 281 af 30.6.1922 ” 10-14.
62. Reskript af 6.7.1658, Rigsarkivet, Danske Kancelli B54, sjællandske registre 1658 nr. 119, jvf. reskript af 13.11.1662 (trykt i Fogtman: Reskripter), samt reskripter af 27.4.1663 og 29.6.1667, trykt i Rørdam: Danske Kirkelove III, nr. 444 og 470-471.
63. Reskript af 29.3.1681, trykt i Rørdam: Danske Kirkelove III, nr. 560.
64. Reskript af 12.7.1690, jvf. konfirmation af 4.10.1692 på ligning for Sjællands stift, trykt i Fogtman: Reskripter.
65. Jvf. forordning af 4.2.1682 og reskript af 24.12.1704.
66. Anordning af 18.3.1732, trykt i Schou: Forordninger, jvf. konfirmation af 13.2.1733 på ligningen i Aarhus stift, trykt i Fogtman: Reskripter.
67. Lov 286 af 30.6.1922 ’ 55.
68. Forordning af 23.1.1739. Lov af 19.2.1861 § 6.
69. Reskript af 19.6.1683 om 10 rigsdaler af hver kirke i bibelpenge eller bibelskat, trykt i Rørdam: Danske Kirkelove III, nr. 585. Jvf. C. Christiansen: Bidrag til dansk stats-

- husholdnings historie II, Kbh. 1922, s. 637.
70. Reskript af 16.1.1686.
 71. Reskripter af 11.8.1758 og 22.5.1782.
 72. Reskript af 19.8.1808.
 73. Reskript af 24.12.1660, konfirmeret 15.12.1670.
 74. Reskript af 17.9.1664, Rigsarkivet, Danske Kancelli C10, fynske registre 1664, nr. 53.
 75. Optalt på grundlag af fynske registre 1660-61, Rigsarkivet, Danske Kancelli C10.
 76. Forordninger af 24.10.1662 ' 7 og 19.1.1664 ' 4. Danske Lov 2-12-4. Jvf. forordning af 7.11.1832 ' 8.
 77. Reskripter af 8.5.1751 ' 4, 1.4.1752, 26.7.1754 og 8.5.1759: 2 mark af hver kirke i stiftet lignet ligesom studieskatten.
 78. Lov af 19.2.1861 § 35.
 79. Reskript af 7.3.1682, refereret i Landkommissærsk. for Lolland-Falster 1690, Militære Rsk. VI, Rigsarkivet.
 80. Reskripter af 22.2.1687, 18.3.1687 og 13.3.1688, Rigsarkivet, Danske Kancelli C8, sjællandske tegnelser, 1687 nr 62-63 og 117-118 samt 1688 nr. 72-76.
 81. Reskript af 2.9.1713, jvf. reskripter af 17.5.1720, 6.6.1740 og 26.7.1748 samt Kanc. cirk. af 1.2.1817.
 82. Reskripter af 19.11.1734 og 19.8.1735, refereret i Riberhus amts kontributionsrsk. 1735, Rigsarkivet.
 83. Plakat af 22.10.1813.
 84. Reskript af 23.9.1740.
 85. Kgl. res. af 22.5.1816.
 86. Kgl. res. af 4.5.1825.
 87. Reskripter af 22.2.1690 og 12.7.1690.
 88. Forordning af 24.1.1699 og plakat af 28.2.1727.
 89. Lov 102 af 8.5.1894 § 5 og lov 100 af 15.5.1903 § 30.
 90. Lov 85 af 15.5.1903 §24 og lov 103 af 15.5.1903 § 5.
 91. C. Rafner: Lokalskatter og sognekommuner, i Zise 2009, s. 92.

92. Danske Lov 2 22 71, jvf. Danske Lov 2-22-51 om skoleskat, samt plakat af 12.12.1806 § 13 og forordning af 7.11.1809 § 125 om de lærde skoler.
93. Kanc. skr. af 30.12.1837. Om afløsninger, se f.eks. kgl. res. af 5.12.1838 (Roskilde), 22.10.1841 (København), 24.3.1847 (Horsens) og 29.7.1848 (Ribe).

Benyttede trykte udgaver af lovgivning og bestemmelser

Kvartudgaven af kongelige forordninger og andre aabne breve, 1643-1848.

Chronologisk register over de kongelige forordninger og aabne breve, som fra aar 1670 af ere udkomne, 1670-1827 (udg. Jacob Henrik Schou).

Kongelige forordninger og aabne breve, 1828-1848 (udg. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge).

Love og anordninger samt andre offentlige kundgørelser Danmarks lovgivning vedkommende, 1849-1870 (udg. T. Algreen-Ussing).

Lovtidende 1871-.

Kongelige reskripter, resolutioner og kollegialbreve for Danmark og Norge 1660-1812 (udg. Laurids Fogtman).

Kongelige reskripter, resolutioner, (reglementer, instrukser og fundatser) samt kollegialbreve for Danmark (og Norge) 1813-1870 (udg. T. Algreen-Ussing / C. Ussing / John Finsen).

(Ny) Collegial-Tidende for Danmark (og Norge) 1798-1848.

Departementstidenden 1848-1870.

Ministerialtidende 1871-.

Holger Fr. Rørdam, Danske Kirkelove 1536-1683, bd.I-III, Kbh. 1883-89.

Et langt liv i Toldvæsenet

Af Henning Olesen

Toldvæsnets våben over indgangen til Samsø Toldkammer.

Da jeg en regnfuld forårsdag i 1958 cyklede gennem Aarhus by for at aflevere min ansøgning som toldelev i Overtoldinspektoratet for Jylland på Marselis Boulevard, kunne jeg ikke ane, hvad en stilling som tolder kunne bringe af oplevelser. Nu mange år efter kan jeg kun sige, at der har været rigtig mange oplevelser (gode som dårlige), men alle sammen spændende.

Det startede med, at jeg på toldkammeret i Aarhus efter anmodning fik udleveret en ansøgningsblanket, som skulle udfyldes og afleveres sammen med en masse bilag. Der var lidt tvivl om, hvad man skulle lægge i teksten ”håndskreven” ansøgning, men medarbejderen, jeg talte

med, mente, at det sikkert var på ”knæk-papir”. Det anede jeg ikke, hvad var, men så fik jeg en omhyggelig vejledning i at udforme og skrive på ”knækpapir”.

Det viste sig senere, at det var overflødig – det, man mente med håndskreven ansøgning, var simpelthen, at ansøgningsblanketten skulle udfyldes i hånden.

Bevæbnet med alle de papirer som krævedes, bortset fra Realeksamensbeviset, som jeg ikke havde endnu, begav jeg mig ud til Overtoldinspektoratet for Jylland for at aflevere ansøgning og bilag.

Jeg var heldig, at Overtoldinspektør Bregnbak var til stede og kunne modtage mig, og jeg kan huske at han talte meget om, hvad toldvæsenet ikke var – nemlig at ligge ude ved kysten og fange spritsmuglere. Skæbnen ville dog, at det senere ikke var spritsmuglere man jagtede men cigaretsmuglere.

Senere afleverede jeg mit realeksamensbevis og det må øjensynligt have været godt nok, for jeg modtog i starten af juli 1958 besked om, at hvis jeg indsendte en tilfredsstillende lægeattest, ville jeg blive antaget som toldelev fra 1. august 1958. På daværende tidspunkt skulle man åbenbart spare i Finansministeriet, da brevet var udskrevet i format A5-liggende.

Jeg brugte derefter en hel ugeløn fra mit midlertidige arbejde som arbejdsdreng på en emballagefabrik på lægeattesten og indsendte den. Den må have været tilfredsstillende, for jeg modtog senere et

Silkeborg Toldkammer på Dreusensvej, der er tegnet af Hack Kampmann i 1920, er nu overgået til andre formål. Foto venligst udlånt fra Silkeborg Arkiv.

brev om, at jeg den 1. august 1958 skulle starte som toldelev i Silkeborg.

Tjeneste på Silkeborg Toldkammer

Efter at have fået et værelse med fuld pension på KFUM's pensionat i Silkeborg var jeg så klar til at begynde mit lange arbejdsliv i Toldvæsenet.

Jeg skulle møde den 1. august 1958 klokken 9, og jeg mødte med bankende hjerte. Efter at have hilst på toldforvalteren og hele personalet, skulle jeg som det første kvittere for min løn for august måned, da man som toldelev var forudlønnet.

Jeg fik udbetalt hele 368 kr., hvilket ikke var meget i forhold til den løn, jeg i sommerferien havde haft som arbejdsdreng.

Bygningen dengang så ikke meget anderledes ud, end bygningen gør i dag. Af ydre ændringer er pakhushortene på

siden af bygningen sløjfet og der er tilføjet et indgangsparti i pakhushortens ende af bygningen.

Hvis man så bygningen fra gaden, var der i højre del af bygningen et indgangsparti over en større stentrappe. Når man kom ind ad hoveddøren, var der en hall, hvor der til højre var indgang til kassererkontoret og derefter sideindgangen til toldforvalterens kontor. På kassererkontoret arbejdede der 3½-kontordame, en overtoldassistent, og der var plads til en toldelev. Der var endvidere indgang til toldforvalterens kontor. Bag toldforvalterens kontor var der indgang til et lokale, der blev brugt som bibliotek.

Midt for indgangen var der et kontrolrørkontor, hvor der arbejdede to toldkontrollører. Til venstre for indgangen var der en gang til vejerboden og toldopsynet. Her var der 3 assistenter og 2 kontordamer og fra hallen var der endvidere en trappe op til toldforvalterens privatbolig på første sal. Fra vejerboden kunne

man komme videre til pakhuset, hvor der arbejdede en pakhusmand.

Arbejdstiden var fra 08.00-17.00 mandag - lørdag med 1½ times middagspause. En forlænget weekend havde man, hvis man fik fri kl 13.00 om lørdagen. Der var normalt kun minimum besætning lørdag eftermiddag. Resten havde fri.

Hele den del af bygningen, hvor der ikke var pakhus, var der kælder under. Den blev brugt til lagring af tørv til hele vinteren.

Ganske rigtigt - alle lokalerne var forsynet med en kakkellovn, hvor der af pakhusmanden blev fyret efter behov med tørv.

En formiddag om efteråret syntes kontordamerne på kassererkontoret, at der var for koldt i lokalet, og jeg blev derfor bedt om at tænde op, da pakhusmanden var optaget. Det hele var lagt klar af pakhusmanden, så jeg mente da nok, at jeg kunne tænde op i kakkellovnen. Men det skulle jeg ikke have gjort! Jeg havde ikke taget højde for, at skorstenen var kold og at al røgen trak ind i kontoret i stedet for op i og ud af skorstenen. Det var heldigvis den eneste gang, jeg blev bedt om at tænde op i kakkellovnen.

På kassererkontoret var toldkammerets omstillingsbord. Det var ikke sidste skrig - jeg har kun set noget tilsvarende på Teknisk Museum i Helsingør, men det fungerede. Man skulle dog være meget omhyggelig med indstillingen af knapperne, ellers skete det, at man ringede folk i øret.

På kassererkontoret arbejdede overtoldassistent I. Bjerg Møller. Han var på det tidspunkt med i et udvalg til ændring af toldelevuddannelsen, så jeg blev i vid udstrækning brugt som prøveklud for nye tanker og idéer.

De første arbejder, man blev sat til, var at lave afskrift af kassejournalen og skrive ankomstattester for ankommet gods.

Der var et lille antal regnskabsbøger, nemlig:

Indgående toldbog
Udgående toldbog
Varebog
Forbrugsafgiftsbog
Kassejournal

Herudover førte kassen en kassebog.

Når godset ankom til toldkammeret blev det for mindre partiets vedkommende oplagt i toldpakhuset. Den medfølgende toldseddel eller lignende blev derefter bogført i Varebogen. Når varen efterfølgende blev fortoldet, blev varen afskrevet i varebogen ved anførsel af klareringsbegæringens nummer i Indgående toldbog.

Indgående toldbog blev anvendt til bogførsel af klareringsbegæring. Ved bogførslen blev klareringsbegæringen forsynet med et fortløbende nummer for finansåret og der blev noteret de oplysninger, der var om varens kolliantal og vægt mv. Endvidere blev varebogsnummeret anført.

Den bogførte klareringsbegæring blev derefter af kunden overgivet til assistenten i vejerboden, der efter kontrol af varen attesterede på klareringsbegæringen om løbenummer i toldtariffen, toldsats og beregningsenhed (kr. eller kg) og underskrev begæringen til højre. Begæringen blev derefter videregivet til kontrolløren, der efter kontrol af tingenes tilstand underskrev begæringen til venstre.

Begæringen blev derefter afleveret til kassererkontoret, der foretog beregningen af told, afgifter, pakhusleje og

arbejdspenge for derefter at blive efterregnet, normalt af kassedamen. Efter at det hele var kontrolleret, kunne kunden få lov til at betale, og der blev så udstedt en håndskreven kvittering med specifikation for hver enkelt klareringsbegæring.

Efter at beløbet var betalt, blev det samlede beløb indført i kassebogen og tilbageleveret til specificeret notering i Indgående toldbog, dvs. af enkeltposterne told, afgift, pakhusleje og arbejdspenge mv.

Udgående toldbog blev anvendt til bogføring af udgående vareposter, fx udførsel, hvor man kunne få toldgodtgørelse eller lignende. Der var i Silkeborg meget få poster om måneden.

I *Forbrugsafgiftsbogen* blev der bogført afgiftsbeløb, som folk havde angivet i periodeangivelsen, når beløbet blev betalt. Endvidere betaling af registreringsafgift af motorkøretøjer, der blev behandlet for hvert nyt køretøj, som skulle indregistres. Der var et udbredt system af kreditkonti mod sikkerhed for automobiler og andre afgiftsbeløb samt kreditoplag for toldbeløb.

Kassejournalen blev anvendt til bogføring af øvrige indtægter og udgifter ved toldkammeret, herunder deposita.

Bogførsel i bøgerne samt alt skriftligt arbejde skulle ske med pen og blæk (dvs. med fyldepen). Kun ved skrivning med gennemskrift måtte man anvende "blækstifter", dvs. specielle stifter, hvor teksten ikke kunne viskes ud.

Midt på eftermiddagen blev der så sluttet af, det vil sige at man slog en streg og talte alle posterne siden sidste afslutning sammen, og så stemte man af. Kasserens samlede tal for hver type bog skulle være det samme som bogføringen i bøgerne viste. Klareringsbegæring, der var bogført før afslutningstidspunktet,

men som første blev betalt senere, skulle bogføres med et nyt nummer, hvor der blev henvist til det oprindelige nummer.

Det var et enkelt men i princippet rimeligt sikkert system for afregningen af skyldige beløb, da der altid var flere personer involveret i betalingen. Princippet var det samme ved alle toldkamre i provinsen i et større eller mindre antal bøger.

De daglige indtægter blev afleveret i Intradebanken hver eftermiddag, således at toldkammeret ikke lå med et større beløb i boksen.

Til sammentælling af de forskellige bøger mv fandtes på toldkammeret en regnemaskine (håndbetjent) og som blev flyttet rundt efter behov.

Herudover var der udbetaling af klasse- og lotterigevinster og udbetaling af præmier for præmieobligationer.

Et andet væsentligt arbejdsområde i Silkeborg (og andre steder) var salg af stempelmærker til veksler og lignende dokumenter. Dette var et område, som næsten udelukkende blev dækket af kontorpersonelet, og som jeg ikke lærte noget om.

Der var endvidere salg af stempelmærker til indførselsbevillinger (en anden type mærker). De blev anvendt til at berigtige det gebyr, der skulle betales, før en indførselsbevilling kunne anvendes. Da det var begrænset, hvor høje værdier stempelmærkerne havde, skulle der af og til klistres så mange stempelmærker på bevillingen, at hele bagsiden blev brugt. Der måtte så sættes et tillægsblad til, for at man kunne notere afskrivningen.

Efter tre måneders ansættelse skulle der afgives en indberetning om min indsats til Departementet gennem Over- og Under- og Toldinspektoren. Indberetningen (som jeg har en kopi af) bærer præg af at være

*Her ses nogle af Henning Olesens forgængere på trappen til toldkammeret i Silkeborg i 1937.
Foto venligst udlånt fra Silkeborg Arkiv.*

genanvendelse af tidligere afgivne indberetninger. Efter 6 måneder skulle jeg så til toldelevprøven. Der blev igen afgivet en indberetning dog denne gang kun til Overtoldinspektoratet, og igen bærer indberetningen præg af at være genanvendelse.

Overtoldinspektør Bregnbak kom så til Silkeborg, og jeg gennemgik toldelevprøven. Den bestod af en skriftlig og en mundtlig del. Til den skriftlige del blev jeg af alle steder placeret i biblioteket uden opsyn, men med adgang til alle lærebøger og reglementer. Jeg vidste, at overtoldinspektøren, der var ankommet klokken 0900 med tog, skulle spise frokost med toldforvalteren og derefter skulle med tog tilbage til Aarhus klokken

12.55, så der blev ikke megen tid til den mundtlige del.

Den 5. marts 1959 kom så beviset på, at jeg havde bestået toldelevprøven. Den 11. maj 1959 kom der endvidere meddelelse om, at jeg som "guldsnor" kunne blive optaget som medlem af Den Danske Toldetats Forening, underskrevet af den daværende formand Aage Lasborg.

På toldkammeret var der i forbindelse med nedgangen til kælderen indrettet en lille kaffestue, hvor der blev lavet kaffe formiddag og eftermiddag. Der var normalt kun brød til kaffen til fødselsdage og lignende festlige lejligheder, bortset fra op til jul, hvor de faste folk, der kom fra de forskellige firmaer, på firmaernes vegne gav en flødeskumslagkage til efter-

middagskaffen. Det var åbenbart noget, der blev aftalt mellem firmaernes folk, der alle kendte hinanden, for der var aldrig to firmaer, der kom med brød samtidigt.

Da Silkeborg Toldkammer ikke opfyldte alle betingelserne for en uddannelse som toldassistent, blev jeg efter et års tjeneste forflyttet til Aarhus Toldkammer. Der manglede blandt andet havnetjeneste, da Himmelbjergbådene (som vi ikke havde noget at gøre med) ikke talte med!

Slutningen af elevtiden ved Aarhus Toldkammer

Den 1. august 1959 mødte jeg efter ordre på toldkammeret i Aarhus for at videreføre min uddannelse i toldvæsenets tjeneste.

Jeg skal love for, at der var forskel på det lille toldkammer i Silkeborg og det store toldkammer i Aarhus, der skulle være min arbejdsplads i den kommende tid.

Fordelen ved at være ved Aarhus Toldkammer var, at jeg kunne bo hjemme og cykle på arbejde. Mindre forældre boede dengang i Aabyhøj, ca. 5 km fra toldkammeret og den tur kørte jeg så 4 gange om dagen, da jeg spiste frokost hjemme. Heldigvis var der ingen bakker på turen. Om vinteren tog jeg med Aarhus Sporveje.

Men tilbage til toldkammeret. Den imponerende toldkammerbygning er heldigvis fredet. Den ville nok ellers være blevet sløjfet i forbindelse med den øvrige ødelæggelse af havnefronten i Aarhus med betonklodser.

Når man kom ind ad hovedindgangen i

Toldkammeret i Aarhus.

tårnet, var der til højre forbindelse til kassererkontoret og trappen til 1. sal i tårnet, hvor toldinspektøren havde kontor og privatbolig. Til venstre var der adgang til vejerboden. Efter vejerboden kom man til pakhuset og udleveringen. På 1. sal var der endvidere kontorer til beskatningen, herunder motorafdelingen.

Kassererkontoret til højre var et imponerende lokale i forhold til det lille hyggelige kontor i Silkeborg. Lokalet var højloftet og med høje vinduer mod gårdspladsen. Hele publikumsdelen var adskilt fra personale delen med en skranke.

Bag skranken var der arbejdspladser, kaldet "pulte" til personalet, der førte bøgerne.

Der var endvidere ud mod gården skriveborde til toldassistenter, overtoldassistenter og toldkontrollører m fl.

Moderne kontormøbler kendte man ikke – man anvendte almindelige spisebordsstole fra fængselsvæsenet.

For enden af lokalet var der til højre indgang til toldkassererens kontor og til toldkammerets pengeskab, der ikke var et pengeskab, men et helt lokale. Efter en mindre trappe for enden af lokalet var der indgang til overtoldkontrollørens kontor med små vinduer ud mod kassererkontoret (så han kunne se, om personalet arbejdede).

Videre opad var der adgang til garderobe og frokoststue. Der var adgang til garderoben gennem en dør fra gårdspladsen (personaleindgang).

Frokoststuen var et syn for guder, det var samlingssted for gamle møbler (jeg tror ikke der var to ens stole i lokalet), men kaffen var udmærket.

Tilbage til kassererkontoret:

Den første pult fra venstre i rækken var skibspulten, her førtes:

På venstre side:

Indgående A – Indgående skibe

– Toldelevplads

Indgående C – Indgående skibsgods

– Toldelevplads

På højre side:

Udgående A – Udgående skibe

– Toldelevplads

Udgående B – Udgående skibsgods

– Toldelevplads

Hele pulten var besat af mindst 4 toldelever, der deltes om arbejdet.

Den næste pult i rækken var bil- og beregningspulten, her førtes:

På venstre side:

Indgående B – Indgående bilgods

– Kontorplads

På højre side:

Beregning af alle klareringsbegæringer

– Kontorplads

Hele pulten var besat med indtil 6-8 kontormedarbejdere.

Næste pult i rækken var en dobbelt kasse:

– Kontorplads

Indenfor kassen efterregning af klareringsbegæringer

– Kontorplads

For enden af lokalet:

Indgående F – Forbrugsafgiftsbogen

– Toldelevplads

Afskrivning på indførselsbevillinger

– Kontorplads

Hele pulten var med besat med 2 medarbejdere.

Ud mod gården:

Kassejournal A+B+C

– Toldelevplads

Ved endevæggen:

Intern revision

– Kontorpladser

Herudover blev der ført følgende bøger

I vejerboden:

Indgående D – Postpakker

– Kontorplads

På godsbanegården:

Indgående E – Banegods

– Kontorplads

Da toldkammerets arbejdsområde for kontorets vedkommende kun dækkede nordhavnen, var der en afdeling i sydhavnen, der dækkede dette område med et mindre antal bøger (kun vedrørende skibe).

Når en klareringsbegæring vedrørende pakhusgods var indleveret til bogføring i kassererkontoret, måtte den ikke komme kunden i hænde igen. Der var derfor mellem kassererkontorets pulte og vejerboden et rørpostsystem, hvor klareringsbegæringen efter bogføringen blev lagt i en "patron", der så blev sendt gennem rørposten. Tilsvarende når en klareringsbegæring skulle fra vejerboden til kassererkontoret, blev den sendt i et modsat rettet rørpostsystem.

Desværre virkede systemet ikke altid efter hensigten, så ved skibspulten var vi udstyret med en 3-4 meter lang bambuspind således, at vi kunne frigøre "patroner", der havde sat sig fast. Den kunne lige nå til det kritiske sted i systemet.

Systemet blev forsynet med en kraftigere motor, mens jeg var på kassererkontoret - men så virkede det også.

Varer i større partier skulle fortoldest "på pladsen". Det vil sige, at det ikke blev

oplagt i pakhuset men fortoldet, hvor det var losset på kajen.

Det var typisk træ, jern og metal.

Der blev udfærdiget en tjenestefordeling, der var gældende i 4 eller 5 uger. Tjenestefordelingen viste, hvilken pult man skulle gøre tjeneste ved, og hvornår man skulle holde frokostpause (11.30-13.00 eller 13.00-14.30). Vi havde stadigvæk 1½ times frokostpause.

Som toldelev cirkulerede man normalt indtil vejerbodskurset mellem skibspultens 4 pladser, forbrugsafgiftsbogen og kassejournalerne med en kortere eller længere periode ved kontoret i sydhavnen.

Bøgerne der blev anvendt var i samme udformning, som bøgerne havde været i Silkeborg men betydeligt tykkere, og der skulle til de fleste bøger næsten altid rekvireres et tillæg hver måned. I Silkeborg kunne man på en travl dag anvende op til en halv side i bøgerne, medens det største antal sider jeg på en dag har anvendt i Indgående C-bog var 16 sider.

Den mest afslappende pult at arbejde ved var pulten ved Kassejournalerne. Den pågældende skulle ved månedens udløb udfærdige intradeliste og regnskabsoversigt. Det var det eneste tidspunkt, hvor man var "fredet" i den periode, man arbejdede med disse ting. Alle indtægter skulle samles fra de enkelte bøger efter arten. Alle vidste, at de ikke kom hjem, før det hele stemte, for intradelisten **skulle** sendes samme dag medens regnskabsoversigten godt kunne vente til dagen efter.

Det mest kedelige arbejde var de blå angivelser fra Københavnerbådene. Blå angivelser var ledsagepapirer, når indenlandske eller fremmede og frigjorte varer skulle forsendes søværts indenrigs. Der var normalt for hver dag et bundt på

omkring 5 cm i tykkelsen, og der skulle beregnes vareafgift til havnen på hver enkelt angivelse. Der var ikke megen rift om disse bundter.

På daværende tidspunkt havde Nationalbanken en afdeling i Aarhus (bag ved domkirken). Det var toldkammerets intradebank og samtidig den bank, vi hentede skillemønt til kasserne og en gang om måneden hentede penge til lønningerne. Nationalbanken var indrettet med en skranke gennem hele lokalet, og på tværs i enden og mellem skranken og loftet var der et stålgi-ter, hvor der for neden var placeret små huller, så man kunne blive betjent. Det var altid et spørgsmål om, hvem der kom først til lønningsdag, da både Toldvæsenet, DSB, Postvæsenet og Politiet havde løn-udbetaling samme dag og skulle hente penge i Nationalbanken. Vi var der som regel først, da vi næsten boede tættest på banken.

Elever i Aarhus. Fra venstre Hugo M. Anker, Lis Rank, G.G. Gjessing, Lis Jakobsen, Henning Olesen.

Der skulle altid, hvis kontantbeløbet oversteg 10.000 kr., være to medarbejdere, der fulgtes i banken. Når vi hentede penge til lønninger, afleverede vi en check på ca. 350.000 kr. og fik så udbetalt pengene. Der var et mærkeligt system i banken - sedlerne var altid nye og i nummerorden, så de var nemme at kontrollere. Mønterne opbevarede banken i små "tønder", og de blev så bare hældt ud på skranken i en stor pærevællig (Ingen tutter eller poser). Da man dengang havde flere typer mønter end i dag, var den eneste måde at få dem til toldkammeret på simpelthen at skrabe mønterne ned i tasken i vild uorden og lade lønudbetalerne klare optællingen. Det passede altid.

Vejerbodskursus

Efter at have været 11 måneder på kassererkontoret blev det så endelig tid til vejerbodskurset, der startede 1. juli 1960.

Vi var så vidt jeg husker 7 elever fra samme årgang - 4 mandlige og 3 kvindelige - som havde været sammen på kassererkontoret.

I kursuserperioden var det meningen, at vi skulle beskæftige os med de områder, som vi ville komme til at beskæftige os med senere, og som vi skulle undervises i på elevkurset i København.

Kurset var (så vidt jeg husker) opdelt således:

- 1 måneds havnetjeneste*
- 2 måneders beskatningstjeneste*
- 3 måneders vejerbodstjeneste*

Havnetjeneste

Tjenesten gik ud på, at vi i princippet "prøvede" at arbejde som toldbetjente. Vi skulle under tilsyn og vejledning inkvi-

rere mindre skibe, herunder indsamling af skibets papirer mv. Alt sammen under opsyn, da vi jo ikke havde nogen uniform at bruge.

Beskatningstjeneste

Vi var en måned i motorbeskatningen. Motorbeskatningen var placeret på 1. sal i tårnet, og alle motorkøretøjer, der skulle indregistreres, skulle forevises for toldvæsenet, hvor man kontrollerede både motor- og stelnummer uanset, om de skulle på sorte plader, gule plader eller papegøjeplader.

Arbejdsgangen var den, at autoforhandleren mødte op i motorbeskatningen med en 3-fløjet angivelse til berigtigelse af afgiftsbeløbet og desuden vistnok en toldkvittering for indfortoldningen af køretøjet. På grundlag af typebetegnelse mv blev afgiftsbeløbet beregnet efter standardprisen.

Dengang var der for alle køretøjer fastsat en standardpris, som ikke kunne fraviges. Når angivelsen var udfyldt med afgiftsbeløbet, blev denne udleveret til autoforhandleren, der så gik ned og betalte afgiftsbeløbet på kassererkontoret. Det tredje eksemplar beholdt kassererkontoret som regnskabsbilag. Eksemplar 1 + 2 blev udleveret til kunden, der derefter gik op i motorbeskatningen og afleverede eksemplar 1 til medarbejderen i motorbeskatningen. På grundlag af denne blev der så udfærdiget en toldattest, som autoforhandleren skulle anvende ved indregistreringen ved politiet.

Toldattesten blev først udleveret til forhandleren, når motor- og stelnumre var kontrolleret.

Det vil sige, at for hver ekspedition skulle en medarbejder løbe op og ned ad trappen en gang, og der kunne være

mange ekspeditioner hver dag. Kunden skulle hver gang to gange op og ned ad trappen.

I den anden del af beskatningstjenesten var arbejdsområdet blandt andet påstempling af bevillingsnumre på rekvisitioner til blå benzin - det vil sige farvet benzin der kun måtte anvendes til traktorer og andre landbrugsredskaber. Disse rekvisitioner var hæftet i omslag, og dækkede købet af et vist antal liter, og der skulle afleveres et antal svarende til købet til forhandleren af den blå benzin.

Farvningen dækkede endvidere over tilsætning af "røbestoffer", der kunne påvise, om der havde været anvendt blå benzin i et andet køretøj.

Farvningen blev foretaget under toldkontrol på benzinselskabernes lagre på havnen.

Vejerbodstjeneste

I vejerboden, der var i venstre del af hovedbygningen, fik vi så lov til at fortolde mindre partier af ensartede varer, således at vi hele tiden var under opsyn af en toldassistent/overtoldassistent, og det hele blev til sidst gennemgået af en toldkontrollør, inden den gik videre til beregning og betaling på kassererkontoret.

I december måned gjorde alle vi elever på vejerbodstjeneste tjeneste i postpakkefortoldningen, da der dengang kom et utroligt stort antal postpakker fra udlandet i forbindelse med julen. Pakkerne blev stikprøvevis kontrolleret for toldpligtige varer, hovedsageligt cigaretter og lignende, og efter eventuel berigtigelse af told- og afgiftsbeløbene blev pakkerne så udleveret. Hvis folk ikke ønskede at betale for cigaretter og lignende, blev disse skåret i stykker og smidt ned i en spand med vand.

Toldskolen

Efter at have gennemgået vejerbodskurset mødte jeg sammen med i alt 56 andre toldelever op på Guide-kasernen på Københavns Toldbod til toldelevkursus.

Bygningen var næsten nyindrettet som toldskole og indeholdt på daværende tidspunkt 3 undervisningslokaler på 1. sal. Vi blev opdelt efter efternavn, således at Aarhus-folkene blev delt ud på alle klasser. Der var, så vidt jeg husker, Toldmuseum i stueetagen.

Vores lærere var for de flestes vedkommende fagligt dygtige, men ikke pædagogisk uddannede, og det bar undervisningen til dels præg af.

Vi fik ikke time- og dagpenge men et tillæg til lønnen på 4,25 kr. pr dag i fyringssæsonen og 3,75 kr. uden for.

Turen til København foregik med en samlet reservering fra Aarhus til København med lyntog, og jeg tror nok vi fik underholdt hele vognen om vores forventninger til opholdet.

Jeg havde selv fået et værelse hos en sød ældre dame på Østerbro. Det skulle egentlig have været med fuld pension i et nærliggende pensionat, men maden smagte mig ikke, hvorfor jeg sammen med min værtinde fandt ud af at droppe forbindelsen til pensionatet – hun var alligevel træt af det. Derefter spiste jeg morgenmad hos min værtinde og aftensmad på et nærliggende cafeteria. Frokost spiste jeg som regel i kantinen på Københavns Toldbod.

Den eneste ulempe ved værelset var, at der ikke var centralvarme i lejligheden, men opvarmningen foregik med en petroleumsovn, hvor jeg selv skulle sørge for petroleum. Den sidste måned, jeg boede der, var der ved at blive indlagt

fjernvarme i bygningen, men jeg opnåede ikke at opleve dette. Tiden gik ellers med at læse lektier og feste lørdag aften sammen med andre kolleger, blandt andre Nils Hartmann, som er fra samme årgang som mig.

Så kom tiden med eksamen, og den gik nogenlunde - også tarifiering, hvor vi skulle tarifere varer, der formentlig aldrig ville forekomme. Efter eksamen skulle vi så fordeles til de kommende tjenestesteder, og der var stor spænding, om nogen kom andre steder hen end København.

Jeg var heldig med at komme tilbage til Aarhus Toldkammer.

Retur til Aarhus Toldkammer

Jeg returnerede derfor til Aarhus Toldkammer, hvor jeg indgik i den normale turnus, indtil jeg skulle ind som soldat.

Jeg var på sessionen indkaldt til et Specialkompagni ved det Motoriserede Fodfolk og skulle møde den 4. september 1961 på Viborg Kaserne.

Inden da blev jeg til tiden den 1. august 1961 udnævnt til toldmedhjælper, hvilket medførte en klækkelig lønforhøjelse.

På et eller andet tidspunkt havde vi fået udleveret vores reglementer samt rettelses for en kortere eller længere periode. Heldigvis var alle reglementer vedrørende toldbehandlingen blevet ændret og nyoptrykt i forbindelse med den nye toldlov, så rettelserne var til at overse, men i særdeles Regnskabsreglementet (RR) var i en sølle forfatning, idet der til dette lille reglement var en stabel rettelses på omkring 20 cm i højden.

Jeg nåede ikke at rette alle mine reglementer, før jeg skulle ind som soldat, så de fik lov til at blive stående på toldkammeret.

Militærtjeneste

Medbringende det af militæret ønskede (skocremer og lignende), mødte jeg så op på Viborg Kasserne til tjeneste ved, hvad jeg troede ville blive ved det motoriserede fodfolk. Da jeg var indkaldt til et specialkompagni, fandt jeg ud af, at vi skulle oplæres til at udføre de støttefunktioner, som de "lette" kompagnier havde brug for.

Jeg selv blev uddannet til radio- og telefonmand og tilbragte megen tid med at tale i radio og telefon samt koble telefoner op i et omstillingssystem, og det materiel, som forsvaret havde på det tidspunkt, var just ikke det sidste skrig, men det kunne anvendes.

I hele perioden, hvor jeg var indkaldt fik jeg $\frac{1}{4}$ løn som ugift, og det lunede meget i forhold til de 21 respektive 28 kr. om ugen, som vi ellers fik.

Rekruttiden varede 4 måneder, og inden denne periodes udløb, havde jeg fået at vide, at jeg var udpeget til uddannelse ved sergentskolen i Sønderborg. Dette ville medføre en tjenestetid på i alt 24 måneder i stedet for de normale 16 måneder.

Da der derfor i midten af december kom opslag om, at man kunne melde sig som Militærpolitikorporal, søgte jeg dette og efter en optagelsesprøve i Aarhus, hvor der bl.a. deltog en psykolog, blev jeg optaget på MP-skolen i København den 1. januar 1962.

MP har altid været en specialenhed. Således beholdt vi i skoleperioden vore "gamle" regimentsmærker med et specielt farveunderlag og ingen skulderstropper. Skolen hørte under Trænregimentet, og vi bar derfor under den enkelte vinkel, der viste at vi gik på befalingsmands-

skole, skolemærket for trænregimentet. Vi bar ingen oplysninger om, at vi gik på MP-skolen.

Det fik på et tidspunkt, hvor jeg stod og spiste ved en pølsevogn, en åbenbart nyudnævnt løjtnant til at reklamere over min påklædning og de forskellige tegn, som efter hans mening ikke passede sammen. Det var dog ikke mere, end det kunne forklares, og vi skiltes i bedste forståelse.

At være MP'er var noget specielt, blandt andet var vi bevæbnet med pistol, gevær, maskinpistol for hver enkelt, og let maskingevær, som vi var to, der deltes om.

Selv eksercitsen var speciel, da den skulle udføres efter engelsk forbillede med høje knæløftninger.

Efter 4 måneders hård specialuddannelse var der en endnu hårdere eksamen. Normal var eksamen i et fag om formiddagen og et andet fag om eftermiddagen i 14 dage. Enkelte fag var vi til eksamen i hele dagen. Vi var blandt andet til eksamen i trafikregulering, boksning og selvforsvar. Efter en hæderlig eksamen - der var kun én der dumpede - fik jeg så udnævnelsen til MP-korporal. Vi skiftede så de gamle regimentsmærker ud med trænregimentets regimentsmærker afhængigt af, hvor vi efterfølgende skulle gøre tjeneste, og udskiftede den enkelte vinkel med to vinkler. Jeg var heldig at komme til Aalborg, som jeg var tilknyttet i perioden indtil hjemsendelsen.

Et af de områder, vi havde som MP'er, var adgangskontrollen til Vestre Landsdelskommando (VLK) i Aarhus. Der havde man 24 timers vagt ud i et, og det eneste man lavede, var kontrol af og indsamling af adgangskortene, når folk kom om morgenen, samt udlevering af

adgangskortene når folk gik. Herudover bevogtning af bygningen. Der var megen spildtid, og man fik hurtigt læst de bøger, der var i vagtlokalet. Jeg fik derfor den tanke, at jeg kunne rette mine regler, når jeg havde vagt, og jeg kørte derfor ind på toldkammeret og hentede de regler, der skulle rettes og rettelserne hertil. Jeg fik så tiden til at gå med at rette regler. Det resulterede i mange spørgsmål om, hvad jeg lavede, men resultatet var, at mine regler var rettet helt ajour ved min hjemsendelse.

Som korporal fik man en løn på 35 kr. om ugen i værnepligtsperioden. Ud over denne periode (16 måneder) blev man lønnet som frivillig soldat, og det var helt andre beløb, det drejede sig om. Man fik valget mellem at få pengene udbetalt som normal månedsløn, eller man kunne spare op, således at man fortsatte med 35 kr. om ugen og forskellen op til normallønnen blev indsat på en konto og udbetalt sammen med hjemsendelsespengene. De fleste valgte sidstnævnte løsning.

Hjemsendelsestidspunktet nærmede sig, og den 14. januar 1961 fik jeg brev om, at jeg efter militærtjenestens ophør var forflyttet til Samsø Toldsted.

Tjeneste ved Samsø Toldkammer

Stor var min overraskelse over at være forflyttet til Samsø. Jeg anede ikke engang, at der var et toldkammer på øen.

Så midt i den værste isvinter i lang tid (1962/63) skulle jeg så finde transport til Samsø. Der var kun færgeforbindelse til Samsø på forbindelsen Aarhus – Kalundborg, der lagde til i Kolby Kaas på turen begge veje.

På grund af isen var der kun forbindelse fra Aarhus til Kolby Kaas og ikke videre,

og forbindelsen var meget uregelmæssig, således at færgen normalt sejlede den ene vej den ene dag og den anden vej den næste men ikke altid.

Efter aftale med toldforvalteren tog jeg så den første færgeforbindelse, jeg kunne komme med, og det var noget af en tur. Normalt varede sejlturen to timer, men den tog på grund af isen ca. 4 timer. Færgen havde på daværende tidspunkt forbindelse til Tunø, og der sejlede normalt en fiskekutter ud med passagerer, der skulle med, og som derefter sejlede tilbage til Tunø med rejsende til Tunø fra færgen. Da kutteren ikke kunne sejle ud på grund af isen, sejlede færgen så langt ind i isen, den kunne komme, lå stille og derefter kom de rejsende fra Tunø med en stor slæde og Dannebrog foran ud til færgen, hvor de gik om bord på færgen direkte fra isen. Tilsvarende den modsatte vej. Derefter bakkede færgen ud af isen og fortsatte til Kolby Kaas.

Ankommet til Kolby Kaas kom passagererne i land via et bredt bræt, der var lagt ud mellem færgen og kajen, da den på grund af isen ikke kunne komme rigtigt til kaj. Jeg vidste ikke rigtig, hvordan jeg skulle komme til Tranebjerg, hvor toldkammeret lå, men stor var min overraskelse, da en stor taxavognmand kom hen til mig og sagde: ”Du er den nye tolder - Jeg har aftalt med toldforvalteren at køre dig hen til toldkammeret, når du er ankommet”. Der var altså service på.

Vel ankommet til toldkammeret, som lå i udkanten af Tranebjerg, hilste jeg på hele personalet nemlig toldforvalteren og kontordamen. Der var i alt tre personer ansat ved toldkammeret, hvortil kom en vagtmester i Ballen på østsiden af øen.

Toldkammeret var en flot villa, der samtidigt var tjenestebolig for toldfor-

Samsø Toldkammer.

valteren. Når man kom ind fra gaden via en pompøs dør, var kontoret til højre og toldforvalterens kontor til venstre. I venstre side var der en garderobe under trappen til 1. sal, som blev anvendt til "postpakkepakhush". Ellers var der intet pakhush til rådighed. Resten af stueetagen og hele 1. sal var toldforvalterens tjenestebolig.

Toldforvalteren var en meget god og flittig kunstmaler, der brugte det meste af 1. salen som atelier.

Toldkammerets nærmeste nabo var Tranebjergs største skole.

Jeg var i forsommeren 2015 en uge på Samsø på ferie, hvor jeg blandt andet gik på Samsø Museum. Ifølge oplysninger fra Samsø Museum, blev bygningen nu anvendt til SFO for den nærliggende skole. Den lignede sig selv fra dengang bortset fra, at toldskiltet var

væk, og der var kommet en række tagvinduer til.

Jeg blev efterfølgende fulgt hen til min kommende bopæl, som til alt held kun lå ca. 50 meter fra toldkammeret. Det var hos en flink ældre dame, der selv boede til leje i en større lejlighed, hvor jeg så lejede to værelser.

Jeg fandt hurtigt ud af, at hvis man skulle rundt på øen, skulle man have et motoriseret transportmiddel, og jeg anvendte derfor en stor del af mine hjemsendelsespenge fra militæret til at købe en Vespa-scooter.

En ting man hurtigt skulle vænne sig til var, at der stadigvæk var jævnstrøm på øen. Dette medførte en del problemer, da vores kassekontrolapparat gik i stykker. Det begyndte at tælle forkert til dagstotalerne. Da jeg talte med styrelsen, sagde

den pågældende medarbejder, at han ville sende os et andet, og så skulle jeg bare sende det defekte ind til styrelsen i samme emballage. Da jeg spurgte ham, om han også havde et, der kunne køre på jævnstrøm, blev der meget stille i den anden ende, førend han endelig sagde noget.

Enden på det hele blev, at der blev sendt en tekniker fra leverandørfirmaet til Samsø for at reparere apparatet. Forbindelserne var jo således, at færgerne mødtes i Kolby Kaas ved middagstid, så hvis man skulle lave noget, skulle man have en overnatning på øen.

Efter at have fået hele kassekontrolapparatet adskilt i alle dele fandt han ud af, et der var knækket en tap af et tandhjul.

Dette blev lavet, og så talte maskinen rigtigt igen. Teknikeren skulle så vente hele aftenen og næste formiddag, førend han kunne komme retur til København.

Arbejdsmæssigt var der ikke meget at lave. Jeg plejede at sige, at hvis man strakte arbejdet meget, var man færdig klokken 10 om formiddagen.

Bogføringsmæssigt havde vi de samme bøger, som vi havde haft i Silkeborg. De var mindre, og det var ikke alle dage, der var ting, der skulle bogføres. Procedurerne var de samme. Det vil sige, at der blev foretaget daglig afstemning mellem kassebogen (som kontordamen førte) og alle andre bøger, som jeg normalt førte.

Der var dog lyspunkter i arbejdsrutinerne. Når der skulle farves blå benzin på havnen i Kolby Kaas, foregik det altid om morgenen kl 07.00, hvor toldforvalteren kørte os begge to ned til havnen. Der stod så depotbestyreren og en arbejder klar. Vi pejlede tanken, og det blå farvestof blev hældt i. Derefter gik depotbestyreren, toldforvalteren og jeg op på den lokale

kro, hvor vi fik serveret ”små sorte”, indtil arbejderen vinkede nede fra depotet om, at tanken var fuld og klar til at blive pejlet igen. Da der var usædvanligt mange bevilinger til blå benzin på øen, skete dette ret jævnlige.

Det var i den periode, hvor cigaret-smuglerierne begyndte at tage fart, og der skulle vi jo også være med. Toldforvalteren var en ivrig lystfisker, og bevåbnet med min nyindkøbte fiskestang gik toldforvalteren og jeg så på fisketur på stranden. Det var en total håbløs gerning, da hele øens befolkning vidste, hvem vi var.

Når det om sommeren var godt vejr, kunne toldforvalteren ved middagstid godt komme og sige: ”Det er godt vejr i dag, så I kan godt holde fri resten af dagen”.

Når toldforvalteren holdt ferie blev han afløst af en fuldmægtig fra 3. Toldrevisionskontor. Det var den samme afløser, der kom hvert år, og han kom med sin kone og datter og blev indkvarteret i det ene af de to værelser, jeg havde, men som jeg aldrig brugte. Det var nogle dejlige mennesker, som på den måde fik en mindre ferie ud af det.

Kort tid før jeg skulle udnævnes til assistent, ringede der en meget forvirret dame fra København - man havde glemt at bede mig om en TB-attest, som man dengang skulle afgive, før man kunne blive tjenestemand. Da det månedlige besøg af den mobile TB-vogn på Samsø lige havde været, var der ikke andet for, end at jeg måtte en tur til Aarhus på TB-stationen.

Altså tog jeg færgen til Aarhus den ene dag og gik op til TB-stationen, da den åbnede næste dag. Der var så langsom ekspedition, at jeg ikke nåede færgen

tilbage til Samsø samme dag men måtte vente til næste dag.

Trods alt blev jeg så den 9. august udnævnt til toldassistent fra den 1. august 1963.

Med hensyn til lønnen blev den beregnet efter et grundbeløb med diverse tillæg. Det var uvant for både toldforvalteren og jeg at beregne disse lønbeløb, men vi blev da til sidste enige. Efter at have indsendt regnskabet til revision, kom der prompte en antegnelse, hvor man anførte, at jeg havde fået 1,93 kr. for meget udbetalt i løn, men at man af hensyn til beløbets størrelse ville se bort fra efterregulering.

Efterhånden var jeg blevet træt af forholdene på øen, så efter aftale med toldforvalteren rejste jeg til København for at tale med personalechefen. Under mødet fik jeg at vide, at der kun var to chancer for at komme til et andet sted, og det var hvis jeg bad om at blive flyttet til København eller Rødbyhavn.

Jeg rejste tilbage og bad efterfølgende skriftligt om at blive forflyttet til Rødbyhavn Toldkammer, der var oprettet i maj måned 1963 som led i Fugleflugtslinjen.

Den 7. oktober fik jeg så at vide, at jeg pr 1. november 1963 var forflyttet til Rødbyhavn.

Jeg fik derfor travlt, da jeg forinden skulle have syet en uniform, da der næsten kun var uniformspligtig tjeneste i Rødbyhavn, ligesom jeg skulle have fundet noget at bo i.

Det sidste var næsten det nemmeste. Jeg talte med boligselskabet, der stod for udlejningen, og på min forespørgsel om der var en lejlighed ledig fik jeg at vide: "Hvad vil du have – en 1-værelses, en 2-værelses, en 3-værelses eller en 4-værelses lejlighed". Jeg valgte en lille 2-værelses med skabskøkken og altan.

Jeg pakkede så alle mine ting, sagde farvel til det halve Samsø og flyttede til Rødbyhavn med uniform og det hele.

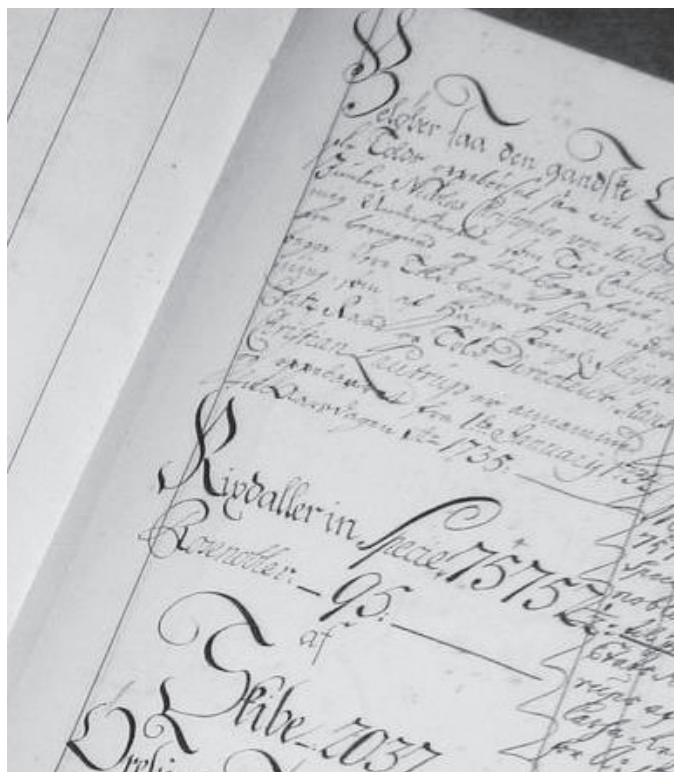
Efterlysning

Øresundstoldens regnskaber er ved at blive digitaliseret til glæde for den internationale historieforskning. Arbejdet er sat i gang på initiativ af Universitet i Groningen og Tresoar, forskningscenter for frisisk historie og litteratur i Leuwarden. Indtil videre er der indtastet o. 1,5 mio. passager af skibe, der er blevet fortoldet, og disse oplysninger bliver lagt ind i databasen STRO, som står for Sound Toll Registers Online. Databasen er frit tilgængelig.

Men indtastningen er ikke komplet, og de ældste passager fra perioden 1497-

1634 mangler endnu. Registreringsprojektet eftersøger derfor frivillige, som vil hjælpe med indtastningen. Det er ingen let opgave at tyde de gamle håndskrifter, så der kræves tålmodighed, fornemmelse for sprog og udholdenhed. Alt arbejde foregår online, så du skal bruge en pc med netforbindelse.

Du kan læse mere om indtastningsarbejdet ved at gå ind på www.soundtoll.nl og vælge "volunteers". Eller er der mulighed for en direkte kontakt via stro4all@tresoar.nl.

Generalforsamling

Told- og Skattehistorisk Selskab indkalder herved til generalforsamling **torsdag den 14. april 2016**, kl 16.00 i kantinen i Skat, Østbanegade 123, 2100 København Ø, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden 1. januar - 31. december 2015
3. Indkomne forslag
4. Regnskab 1. januar - 31. december 2015
5. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
 - a. formand
 - b. 4 bestyrelsesmedlemmer
 - c. 2 bestyrelsessuppleanter
 - d. 2 revisorer
 - e. en revisorsuppleant
6. Fastsættelse af kontingent for 2017
7. Eventuelt

Bestyrelsen

zise

Indholdsfortegnelse

Hans Munk Pedersen:

Indledning	s.	3
------------	----	---

Kristian Hvidt:

Tipoldefar og Øresundstolden	s.	4
------------------------------	----	---

Claus Rafner:

Kirkebidrag og kirkeskat - udviklingen fra lokale kirkelige skatter til moderne kirkeskat	s.	9
---	----	---

Henning Olesen:

Et langt liv i Toldvæsenet	s.	26
----------------------------	----	----

Indkaldelse til generalforsamling	s.	43
-----------------------------------	----	----